

KOMUNISTÉ A TI DRUZÍ (1953–1978)

Josef Sládeček (Praha)*

Po Stalinově smrti v roce 1953 jako by se v Československu na deset let zastavil čas. Ještě několik větších procesů a revoluce byla u konce... KSČ získala absolutní mocenský monopol za cenu rozpolcení národa, který zase ztratil povědomí společných kulturních a myšlenkových základů a vůbec možnost dorozumět se. Potrubní poštu, vedoucí přízemím společenské struktury, moc systematicky ucpávala. Mluvily jen tlampače. Zdálo se, že není sil, které by mohly tento stav vyčerpanosti, vyprázdňenosti a strachu změnit.

20. sjezd sovětských komunistů nebyl tedy pro Čechy a Slováky takovým impulsem jako pro Poláky a Maďary — komunisté dosáhli svého a pokud začínali mít nějaké pochybnosti, tento sjezd zdál se jim být zárukou, že teď už bude všechno v pořádku. — Do této dějinné prodlevy zaznívají poslední ideologicky instrumentované, ale už jen křečovité výzvy světu, na které se až do našich dnů „reálného socialismu“ zmožil: Chruščov slibuje, že kapitalismus bude pohřben, že jej dožene a předežene sovětský socialismus. Ulbricht chce dokonce rovnou předejhnat, aniž musil dohánět... Vágni teorie všelidového státu jsou výrazem rozpaků vládnoucích garnitur komunistických politiků: veškerou moc mají, ale s ní — běda — také veškerou odpovědnost.

Ještě 12. sjezd KSČ v roce 1962 sliboval dobudování komunistické společnosti do dvaceti let, ale bylo také lze zaznamenávat rozpačité úvahy o „revizi procesů“ a o „vyčerpání možnosti extenzivní industrializace“. Zbývající léta do osmašedesátého proběhla pak skutečně ve znamení pokusů o rehabilitace a pokusů o ekonomickou reformu.

Procesy — v Československu obzvláště drastické, obzvláště dlouho trávající a široce zasahující — to je explozivní nálož posledních dvou desetiletí našich dějin. Každý poněkud jen významnější společenský pohyb musel a bude muset se s nimi nějak vyrovnat. Přes nezvládnutou problematiku procesů se nelze dostat dál — nelze je obejít či jakkoli je dát do závorky. Spor o ně je sporem o to, zda šlo o *deformace v systému* nebo o *systém deformací*, ale budou také vždycky sporem o právo jejich obětí alespoň na soudní, občanskou i politickou rehabilitaci. A jsou také neobyčejně výbušným sporem o to, kdo je za procesy odpovědný. V jaké míře a s jakými nezbytnými soudními, občanskými a politickými důsledky.

* Závěrečná, nepodstatně zkrácená kapitola z manuskriptu knihy *Osmašedesátý. Pokus o kritické porozumění historickým souvislostem*. Vydá Index, společnost pro československou literaturu v zahraničí, Kolín nad Rýnem. Viz také studii autora, krytějšího se pseudonymem, ve *Svědectví* č. 54 („Nečekání na Godota“, str. 193). Mezititulky jsou redakční.

Reformní či „destalinizační“ období začíná v roce 1961 právě proto, že toho roku jsou po dlouhých váháních a zdráháních zřízeny dvě komise na nejvyšší stranické úrovni: Kolderova, která má zjistit okolnosti procesu s „protistátním a spikleneckým centrem“ (Slánský a další) a „barnabitská“, která má obdobně prověřit proces s „buržoazními nacionalisty“ (Husák a další). Rehabilitace, které následovaly v oficiálním stranickém podání, nemohly být s uspokojením přijaty informovanější částí stranické veřejnosti a tím méně nekomunistickou veřejností, která v nich rozpoznala základní nechuť vrátit se k procesům s nekomunisty a v plném rozsahu rozšířit rehabilitace i na ně.

Fascinace minulostí

Zde rychlou připomínku: pro orientaci české politiky zdá se být nejednou rozhodující fascinace minulostí a „odčiňovací“ imperativ, jako její hnací sílu. Ochotu převzít odpovědnost raději rovnou před dějinami než před žijícími generacemi a než před konkrétnějšími společnými statky, jakým je zejména stát: jeho bezpečnost, alespoň relativní nezávislost a vnitřní jednota, jako předpoklad bezpečnosti i nezávislosti. Odčiňovací nutkání je snad výrazem jakési pošetile dětinské představy, že v politice je možné začínat s „čistým stolem“, s jakým, zdálo se nám, jsme začali třeba v roce 1918. (Ostatně i tehdy jsme pozemkovou reformou usilovali odčinit — Bilou horu!) V posledních desetiletích tento náš „odčiňovací“ imperativ měl na svědomí některé osudově významné přepjatosti: snaha odčinit Mnichov („mnichovský komplex“) spolupůsobila na to, že se česká politika dobrovolně vrhla do náruče SSSR a odřizla se tak od organických spojů na západ. Snaha odčinit vnitropolitické příčiny Mnichova („německý komplex“) vedla naše politiky k rozhodnutí provést transfer Němců v té podobě, v jaké k němu došlo a na niž národní charakter těžce doplatil. Snaha vyhnout se recidivě poslední velké hospodářské krize („komplex hospodářské krize“) nepochybně zradikalizovala hned v prvních poválečných letech myšlení národohospodářů, zejména pokud jde o rozsah a temp znárodňování...

Odčinit — aby se již nikdy nemohlo opakovat... Ve jménu tohoto snad pochopitelného, ale politicky zcela *nepraktického* imperativu byli z politického života hned po válce vyloučeni agrárníci, pak z organismu státu byli „vylikvidováni“ (termín autenticky Benešův) Němci, pak po Únoru — aby se již nikdy nemohl opakovat — nekomunističtí politikové a vůbec politicky nekonformní „jinostranici“ a nestranici, pak dokonce i stranici jen potenciálně nekonformní... Starostlivý pohled zpátky, málo však vnímavý k vlastním selháním a lehkomyšlnost vůči budoucnosti nás vždycky fatálně inspirovaly v duchu již zmíněného „vylučovaciho principu“. A tak místo aby se základna státotvorných sil neustále rozšiřovala, byla systematicky *zužována*: „Kdo nejde s námi, jde proti nám“. Hned po válce rozhodli jsme

se neuznat, že opozice je *platnou* formou angažovanosti a že může být i náročným výrazem sounáležitosti. Zužování však nezadržitelně pokračuje.

Politická odpovědnost musí mít sílu vyrovnat se s tím, že politický „stůl“ nebude nikdy čistý, že situaci k řešení si nevybíráme, ani nevytváříme, že spíše ona nás — vždycky nečistá — povolává, abychom ji řešili. „Vylučovací princip“ je stigmatem malicherné politiky obrácené *do minulosti*, politiky, která je rétoricky rozhorlená, protože nemá dost odvahy pohlédnout kupředu: pak by jí musilo být zřejmé, že neustálé zužování základny státoporných či jen legálně působících sil je pro každou politiku, neřku-li pro politiky osobně, zcela *bezperspektivní*. Nevyhnutelně vede k teroru a totalitě.

Tuto odbočku od reálií šedesátých let jsme provedli proto, že téma procesů je zásadně *jiné* než třeba téma Mnichova či podílu viny agrárníků na jeho přijetí. Tentokrát nešlo o politické chyby, o osobní zájem, ani o politickou praxi či teorii, která se neosvědčila... Nešlo jen o politiku. Šlo o zločiny, kterých se nedopustili ti, kteří za ně byli potrestáni, ale naopak ti, kteří se o potrestání těch prvních přičinili. Politická chyba může být analyzována a odsouzena, aniž se to nutně musí dotknout konkrétních lidí. Jinak je to s politickými zločiny, které jsou zároveň zločiny ve smyslu práva. Vyjdou-li najevo, *musí* být právu zjednána cesta — vzhledem k obětem i viníkům. Jinak se celá křehká stavba civilizace a kultury bortí a nikdo si už nemůže být jist zítřejším dnem. — Všechny pokusy vrátit se k problematice procesů a zjednat v nich jasno — pokusy zprvu jen utajované, omezené na nejvyšší stranickou špičku, pak už v širším rámci stranické veřejnosti, ale stále polovičatě pokrytecké, a nakonec pokus Čechů a Slováků v roce 1968 — to byly činy doslova sebezáchovné, tedy nikoli pouhé vyhovění „odčičňovacímu imperativu“ minulosti.

Nelze žít v plném smyslu občansky v zemi, kde nebyla a ani nechce být zjednána spravedlnost v případech jejího flagrantního porušení, o kterých vědí všichni. Z tohoto hlediska publicistika, pojednávající v letech 1968 a 1969 o procesech, nemohla a nesměla dbát na jiná hlediska, než na hlediska objektivní pravdy, která musela být vyslovena nahlas a tvrdíme, že za každou cenu. Mohlo se ovšem zvážit, jakou formou psát o roli SSSR v procesech, zejména o sovětských poradcích — „berijovských gorilách“, jak se s oblibou říkávalo: tady by více umírněnosti nebyvalo na škodu nejen proto, že nebylo třeba dráždit, ale hlavně proto, že „gorily“ byly často *hromosvodem*, po kterém se mělo svěst rozhořčení nad tím, co jsme dokázali sami i bez poradců. Bez toho vyslovení pravdy o procesech však nebylo možné začít žádnou obrodu: ani skromnou demokratizaci, ani velkorysou, vedoucí k demokracii. Každá stavba na zamlčené pravdě o padesátých letech by se musila jednou zhroutit. — Poslední léta před osmašedesátým byla naplněna konfliktním přibližováním se dosud nevyslovené pravdě o padesátých letech.

Stagnace

Od roku 1963 se začínají projevovat vážné, už nadále nezatajitelné hospodářské defekty. Toho roku poprvé nevzrostl národní důchod. Byly zjevně vyčerpány všechny možnosti extenzivního hospodaření a alternativa byla v podstatě jediná: stimulovat intenzivní hospodaření větší samostatností subjektů ekonomického podnikání — podniků, trustů, sdružení... To znamenalo opustit metody direktivního řízení a vytvořit situaci, která by se v té či oné míře podobala trhu. Pak by musely jednotlivé subjekty podnikání pružněji reagovat na skutečnou poptávku než je k tomu dokázalo přimět centrální plánování, které samo poptávku nikdy přesně znát nemohlo. Všechny teoretické i praktické spory, trvající léta, se soustředily právě na otázku vztahu trhu a plánu. Argumentovalo se ideologicky i pomocí klasiků marxismu-leninismu, s poukazem na zkušenosti jiných, na výsledky experimentů..., ale nakonec všechno uvázlo na zjištění, které bylo zcela evidentní, ale dosud nevyřčené: změna systému řízení hospodářství vyžaduje změnu politického systému. Touto myšlenkou, formulovanou střízlivě a nevyzývavě, ale nicméně jasně, ukončil své vystoupení na 13. sjezdu strany Ota Šik. Řekl, co věděli všichni, ale právě proto mělo jeho konstatování neobyčejný význam. Byla to ostatně jediná smysluplná věta celého sjezdového jednání a Šik proto musil upadnout v nemilost, mírněnou však Koldeřovou ochrannou rukou.

Ekonomické problémy však *nebyly* tím, co uspišilo rozhodující měrou příchod „pražského jara“. Životní úroveň vzrůstala sice pomaleji a řada sociálních problémů (bytová krize aj.) zůstávala notoricky neřešena, to však nemohlo vyvolat revoltu. Češi a Slováci na tom byli stále lépe než všichni ostatní ve východním bloku, a pak, naučili se vážit si sociální jistoty, kterou jim režim chtěl nechtě zaručovat. Byla to ovšem *jistota stagnace*, neboť udržení průměrného standartu si přitom nevyžádalo často ani průměrnou kvantitu (tím méně kvalitu) práce. Společenský vzestup na základě výsledků pracovní iniciativy a odborného vzdělání nebyl žádnou samozřejmostí — vesměs rozhodovala jiná kritéria. Přitom to, čeho se nedostávalo, bylo možno opatřit si — nějak jinak. Lidé se naučili žít s nefungující ekonomikou a vytvořili si paralelní trh práce a zboží, nezávislý na trhu státním. Mnozí tím získávali a ostatní se smířili. A tak byli všichni platonicky pro reformu, ale nebylo málo těch, kteří se jí ve skutečnosti báli. Báli se nejen byrokrati v obrovském aparátě, ale i nejrůznější paraziti, jichž v direktivním systému velmi přibývalo. Boj o reformu byl vleklý a do poslední chvíle nemířil k jednoznačnému rozuzlení. Po léta byl spíše barometrem momentálního poměru sil mezi dogmatiky a umírněnými reformátory technokratického stříhu. Kdyby byla ekonomická reforma realizována, byla by se časem nejspíše nějak osvědčila. Nezahrnovala však v sobě *žádný* jednoznačně *demokratizující* kontraband — o vnitropodnikové demokracii či dokonce o samosprávě výrobců se před rokem 1968 prak-

ticky vůbec nemluvalo. Něco jiného bylo, že by si mohla vynutit některé změny v politickém systému, jak předpokládal Šik. Patrně z toho důvodu také důkladnější reforma neměla za Novotného skutečnou šanci.

Je tedy zřejmé, že naděje, s reformou spojované, nesdileli zdaleka všichni, že její perspektivní důsledky byly nejisté a že k demokratizaci miřila v nejlepším případě oklikou.

Boj o rehabilitace (a vůbec o pravdu padesátých let) i o reformu byl vnitrostranickou záležitostí. Občas bylo patrně, že fronta konzervativců ustupuje (jindy zase, že získává); zdálo se proto, že jen členství ve straně má smysl, ba mohlo se dokonce zdát že jen straníci mohou prospět pokroku. Že kdo je „mimo“ nemá žádné možnosti cokoli ovlivnit a vlastně se tak svým negativním vztahem ke straně vyhývá odpovědnosti... Uvažovali tak ovšem jen ti straníci, jejichž vztah a odpovědnost k „těm druhým“ zůstávaly nereflektovány a tedy nezměněny. Odpovědnost strany vůči společnosti nedovedli vidět jinak než jako úsilí o odstranění „deformací“ především vnitrostraníckého života; oni, kteří se v předcházejících letech sami aktivně podíleli na tom, že společnost byla násilím rozlomena ve dvě... Představy o tom, že mimo stranu nebyly vůbec žádné možnosti k pozitivní práci ukázaly se jako mylné právě po lednu 1968, přesněji řečeno, po březnu. Ti, kteří byli „mimo“, měli prostě jen jiné možnosti; nepochybně menší z hlediska mocenské sféry a jejího ovlivňování. Ale z jiných hledisek, nikoli nedůležitých, nejspíše zase větší. Silný tlak veřejného mínění v době „pražského jara“ ukázal, že komunisté, a to nejen ve vedení strany, naprosto nepočítali s fenoménem angažované nestraničské veřejnosti, neboť jinak by na něj musili být více připraveni. Nepočítali s autoritou celé řady mluvčích nestraničské veřejnosti, (Patočka, Seifert, Černý, Havel, Sviták, který ovšem byl sociálním demokratem, jenž se nechal sloučit s KSČ, aby pak z ní byl vyloučen... a j.), protože si nedokázali představit, že někdo může získat autoritu mimo jiné také tím, že *není* ve straně. Nepočítali s tím, že pro spoustu lidí pořád ještě existuje jako jedna z nejvyšších hodnot mravní integrita osobnosti, kterou většina komunistů musila nezbytně postrádat. Vždyť byli přece ve straně, se kterou se v nejlepším případě zcela neidentifikovali. Této straně se však musili podřizovat, v této straně nemohli nikdy vystupovat s odkrytým hledím, denodenně musili lhát, přetvařovat se, taktizovat, zamlčovat své skutečné smýšlení, říkat polopravdu — a to vše v nejlepším případě v zájmu té pravdy, v níž soukromě věřili. Mohli být tu a tam užiteční, ale sotva důvěryhodní; mohli být stateční, ne však spolehliví, protože obstáli ve straně alespoň potud, že z ní nebyli dosud vyloučeni. Mohli být chytří, ale nemohli být moudří, protože strana je musila poznamenat cynismem a relativismem, který sluší právě jen chytrákům. Jisté byly a snad ještě i dnes existují výjimky. Ale právě jen výjimky.

Je to tuze přísný soud o komunistech, ba dokonce o těch reformních? Zajisté přísný. Ale máme na něj právo. Nejen proto, že autor (který v tomto okamžiku vystupuje poprvé a naposled z šera vynucené anonymity) k nim patřil a ví, o čem mluví; mluví-li o nich, mluví také o sobě. — Tento soud

musí být přísný však především proto, že za osud této země nesou právě oni již třicet let plnou odpovědnost.

V letech předcházejících „pražskému jaru“ komunisté opět přecenili svou důležitost a podcenili důležitost „těch druhých“. Byl to nejen další důkaz jejich slepoty, ale byla to i politická chyba. V roce 1968 byli pak zaskočeni, a protože byli zvyklí stát v čele všemu, co se kdy dělo, postavili se do čela i obrodě. Dubček dokonce před Brežněvem „pokrýval“ skoro všechno, co se tu dělo. Ale to přece nemohlo dopadnout dobře...

Reformní komunisty také nenapadlo, že pravdy, které nyní objevovali a hlásali, nemusely znít všem tak úplně revolučně, jako právě jim, kteří věnovali mnohdy své nejlepší síly tomu, aby dnešní pravdy svého času vehementně diskreditovali a jejich hlasatele umlčovali. *Mlčení* mnohých komunistů by proto někdy bylo vitanějším příspěvkem k úsilí o slušnější poměry než kázání o demokracii. Mlčení, v němž by bylo více slyšet ty, kteří zprvu nemohli a pak už ani neuměli mluvit tak hlasitě... — Známe osobně několik málo komunistů, kteří koncem roku 1967 nebo na samém začátku roku 1968 vystoupili z KSČ. Ti alespoň v poslední chvíli pochopili, co všechno se stalo, a také vytušili, co nastává. Hodnoty, které Češi a Slováci v roce 1968 obhajovali a způsob jakým to činili, přesvědčivě dokázaly, že mimo stranu žilo mnoho myslících a svědomitých lidí a ne jen bezbarví „nestraníci“ či lhostejní „bezpartijní“ diváci. Že přinejmenším také oni tvořili a střežili hodnoty, bez nichž by nevznikla ani ta krátká naděje, naděje *pro všechny* z jara a léta 1968.

Pléna plná ničeho

Tzv. obrodný proces započal na říjnovém zasedání ÚV KSČ 1967 vystoupením Dubčeka. Pro toho, kdo cítí neoslyšitelné nutkání najít nějaký začátek, pevný bod, z něhož především reformní komunisté ve vysokých funkcích začínají rozhýbávat mocenské struktury, pro toho jsou události na říjnovém a pak lednovém plénu skutečně počátkem všech následujících pohnutých událostí. Méně významní protagonisté či dokonce nestraníci vidi počátek nejspíše někde jinde, někdy jindy. Třeba na spisovatelském sjezdu. Nebo v protestním průvodu strahovských vysokoškoláků. Nebo ještě jinde. Ale nejspíše si tuhle otázku ani nekladou, neboť další události potvrdily, že vlastně nikdo nevěděl, *co* to vlastně začíná. Protože smysl událostem dávala čím dál tím zřetelněji veřejnost sama a pak — vnější síly. — A co takhle obrazné konstatování, že „to“ začalo vítězstvím našich hokejistů nad sovětskými na olympijských hrách v Grenoblu? Oficiální letopisci vítězů i poražených se tomu jistě vysmějí, ale lidé vnímají dějiny méně jako to, co se usnáší a více jako to, co mění jejich navyklý způsob vnímání skutečnosti. Tajná zasedání nejvyššího orgánu strany zdaleka nepohnula skeptickou veřejností tak, jako hokejové vítězství. Po léta jsme se Sověty prohrávali, bylo to už něco jako prokletí. Rozšafný národ po hospodách vždycky

tvrdil, že prohráváme proto, že holt musíme... Snad tomu ani tak sám nevěřil — byla to jakási nadsázka, které ani tak nešlo o meritum hokejové věci, ale která měla pravdu v hlubší rovině instinktivně globálního pocho-
pení našich vztahů k SSSR. A pak jsme v únoru 1968 protrhli smůlu a
slavně zvítězili. Dobře si pamatujeme, jak lidé tehdy říkali: tak to ono se asi
opravdu nahoře něco stalo — když jsme najednou mohli po sedmiletém
půstu zase vyhrát... Zase to byl spíše „fór“, který však v hokejovém
vítězství v tomto pokřiveném symbolu suverenity přesně postřehl možné, i
když nezamýšlené vyústění mocenské krize. Hokejem to tedy — dejme
tomu — začalo; a hokejem to také skončilo: po „hokejových bouřích“
koncem března 1969. Tehdy jsme už zase „nesměli“ vyhrát, a přesto jsme si
troufli a vyhráli. A byli za to ztrestáni... Mytologie patří do dějin; není jen
jejich kuriozním odpadem. Lidé se orientují podle informací, které jsou jim
dostupné. V únoru 1968 se zdálo, že se dějiny zastavily, aby se rozběhly
jiným směrem...

Taková není jen pravda těch, kteří přihlíželi nejasným událostem ve vedení
strany z posledních řad galerie, taková je i hlubší pravda let 1967-1969. Ty
skutečné dějiny se tehdy neodehrávaly v sekretariátech, ale na veřejnosti, na
ulicích; když policie ulice vyklidila, bylo už zase po dějinách.

Vždyť co rozhodla pléna? Všechno — a nic. Plénum nejvyššího orgánu
strany sesadilo Novotného, schválilo Akční program, odmítlo Varšavský
koncil, rozhodlo o svolání mimořádného sjezdu strany, schválilo kapitu-
lantský postup vedení strany na jednání v Moskvě v posledních dnech
srpna, schválilo odložení sjezdu, listopadovou rezoluci, odvolání Dubčeka
a zvolení Husáka, odvolalo svá rozhodující usnesení z roku 1968, vyloučilo
reformní komunisty ze svého středu a připravilo „legální“ 14. sjezd strany...
Stále prakticky *totéž* plénum! I po kooptaci 80ti vysočanských v srpnu
1968 zůstávalo rozložení sil zhruba stejné: 1/3 „novotnovci“, 1/3 „progre-
sisté“, 1/3 „Slováci“...

Ještě méně perzonálních změn můžeme zaznamenat u nejvyššího orgánu
státní moci — parlamentu. Z toho plyne jednoznačný závěr: většina toho,
co se tehdy v oněch letech v mocenských orgánech rozhodlo, muselo být
tedy inspirováno *zvnějšku*. Co se tedy vlastně dělo a kdo jednal? Kdo inspi-
roval události?

Permanentní krize totalitního systému

Stará mocenská garnitura se na rozhraní let 1967-1968 rozhodně neroz-
padla. To by bylo příliš dramatické konstatování. Spíše se sama zevnitř
rozdrolila. Ukázalo se, že ji nedrželo pohromadě nic jiného, než sebezá-
chovný kalkul většiny jejích představitelů. Že kterýkoliv náhodný impuls
mohl tuto garnituru dezintegrovat o rok, o dva dříve, ale také o rok, o dva
později. To, že se rozdrolila po pádu jedné figury, o níž se snad všichni sho-

dovali v názoru, že byla kvintesencí průměrnosti a šedivosti, svědčí o krizi, kterou byl i samotný mocenský systém již delší dobu nahlodán. Moc držela pohromadě ve staré sestavě jen proto, že nepřišel nikdo, aby vážně řekl, že je možné obejít se bez Novotného. Pak půlmilionová armáda řekla, že je nutno obejít se bez Dubečka. Mocenská garnitura akceptovala obojí, protože dávno již neměla vlastní názor kromě pevného názoru o tom, že držení moci je samo o sobě hodnotou, která ospravedlňuje všechny ideologické či praktické politické velety. Představitelé nejvyšší moci totiž reprezentovali už jen svůj pud sebezáchovy. A dnes jej reprezentují tím spíš. V tomto smyslu je totalitní moc vlastně v permanentní krizi. Je to krize latentní a mohou to být docela nahodilé a vlastně nedůležité události, které latentnost krize promění v překvapivě zralou aktuálnost. Tyto „nedůležité“ události musí mít však vždy jednu důležitou charakteristiku: musí být výrazem pevného odhodlání těch, kteří se rozhodnou jednat. To je tajemství totalitní moci, tajemství, které střeží s největší obezřetností: že totiž taková moc se hroučí v okamžiku, kdy jí lidé odepřou poslušnost. Veškerá totalitní moc spočívá na této „dohodě“ s ovládanými: moc je nechá žít a myslet si, co chtějí — a oni budou aspoň předstírat, že moc respektují. Když je dohoda se strany ovládaných vypovězena, z dogmatiků u moci se přes noc stanou třeba liberálové a revizionisté a za další noc zase dogmatici — jen aby se udrželi. Totalitní moci nejde o nic jiného než právě zase jen o moc. Je to právě tak triviální jako málo praktický návod, jak se s moci vypořádat, protože málokdy jsou lidé ochotni uvěřit, že všechno je tak prosté...

Kdy to tedy začalo? Tehdy, když „dohodu“ vypověděli lidé na různých úrovních hierarchie společenského života. Když došlo ke koincidenci odmítnutí poslušnosti — a právě ta je skoro vždy *náhodná*. Krize je sice permanentní, ale k takové koincidenci nesouhlasu dochází jen jednou za uherský rok. Protože lidé se tu nemohou domluvit a právě o to se totalitní moc stará s největší péčí: starost o přerušení každé jiné než oficiální komunikace je starostí o moc samotnou.

Ve chvílích, kdy se na plénu ÚV KSČ otevírala podrážděná kontroverze mezi Dubčekem a Novotným, k níž se více či méně váhavě přidali i někteří další, kráčel z areálu strahovských kolejí průvod nespokojených vysokoškoláků, které zorganizovala zase jen náhoda: uprostřed schůze, kterou svolali příslušní odpovědní činitelé, aby studenty uklidnili a slibili nápravu, pokud jde o chronické přerušování dodávek proudu — zhaslo světlo. Neboť byla přerušena dodávka proudu... Když už byli všichni pohromadě, když už byli svoláni, aby byli pacifikováni, rozhodli se docela logicky, že zhaslo-li v tu chvíli světlo, vyjdou do ulic. V průvodu nesli zapálené svíčky a volali různá spíše legrační nepolitická hesla, mezi nimi také „Chceme světlo!“ Volali, že chtějí světlo a mysleli tím elektřinu do svítidel, protože bez ní se nemohli učit.

Znervoznělá moc zřejmě pochopila volání demonstrantů jako výzvu k svržení režimu: vždyť světlo — tím jistě byla míněna „svoboda“ a podobně

nebezpečné věci. Studenti naprosto však netušili, co se právě odehrává na pražském hradě. Ostatně nikdo to netušil; konání plén ÚV se tehdy (a dnes opět) oznamovalo vždycky až post festum, tj. druhého dne. Ale moc zřejmě musila v činu studentů uvidět neblahou souvislost a možná i intriku, inspirovanou rafinovaným a zasvěceným nepřítelem třeba přímo uvnitř strany. Jak to, že vyšli do ulic právě dnes, kdy se koná plénum a má tak bouřlivý průběh, jaky nikdo nepamatuje? Jak to, že zrovna dnes volají protistátní hesla o světle?

Průvod směřoval do středu města a nejspíše neměl žádnou určitější představu o tom, co bude dál; protest proti „komunálním“ nedostatkům byl v tu chvíli jistě již prodechnut duchem studentské recese. Studenti postupovali od Strahova na Pohořelec a na křižovatce k Loretánskému náměstí a Úvozu čelo průvodu na chvíli zaváhalo: dát se k Hradu či dolů Nerudovkou do města? Nejspíš náhoda rozhodla pro Úvoz a Nerudovku: tam bude jistě více lidí. Kdyby se tenkrát studenti rozhodli jít k Hradu, kde se právě chytil Dubček s Novotným, byl by z toho jistě slušný masakr. Bitka s policisty stejně později byla a po dlouhé době tekla v pražských ulicích dokonce krev. Náčelníci policie cítili jistě vypjatou odpovědnost za osud státu. Kdyby se střetnutí odehrálo před Hradem, bylo by divočejší. Možná, že by přerostlo v cosi mnohem závažnějšího, možná, že by se přidali další studenti, možná, že by se odehrálo něco jako v Polsku o půl roku později. Kdo ví... V každém případě událost sama o sobě nevyznamná byla zvýznamněna kontextem, v němž k ní došlo.

Krise totalitního režimu je vskutku permanentní. Na tom nic nemění skutečnost, že je to krize nepostřehnutelná. Ukrytá pod povrchem více či méně fungující všednosti. Jakmile je moc konfrontována s prvním výbuchem rozhodnosti neposlechnout, *sama* hloubku krize odhalí; prozradí svůj panický strach z ohrožení tím, že sebebanálnější a sebekrotší projev nespokojenosti a neposlušnosti okamžitě interpretuje jako organizované spiknutí a nakonec vždycky najde provázky, které vedou na západ... Ve stranickém týdeníku se pak napsalo, že studenti byli nepochybně inspirováni četbou tehdy již zrušených *Literárních novin*. Spisovatelé byli údajně zase inspirováni antikomunistickou emigrací, spojenou v osobě Tigrida rovnou se CIC; Novotný po sjezdu spisovatelů tvrdil, že sjezd byl připraven v Paříži... A tak je krize náhle obnažena; přitom se ukáže, na jak vratkých základech moc spočívá, je-li trýzněna takovými perzekučními bludy: CIC prostřednictvím redaktora exilového časopisu *Svědectví* Tigrida inspirovala spisovatele, ti inspirovali studenty a ti vytáhli do ulic s protistátními hesly, načasovanými k vystoupení nacionalistické úchyvky ve straně... A tak lapálie s lajdácky instalovanými kabely okamžitě přerostla v očích vyděšených strážců pořádku v pokus o převrat, v němž mají prsty američtí imperia-listé... S čím kdo zachází, tím také schází. Moc, která totalizuje vládu, bezděčně *totalizuje i odpor* vůči sobě samé. A tak všechno, co se na podzim a v zimě 1967-1968 stalo, stát se muselo. Pouze ona *koincidence* byla náhodná v tom smyslu, že mohlo dojít ke koincidenci jiné či jindy. Ale čím

hlubší krize, tím nutkavější sebeobránné jednání moci, právě to jednání, které koincidenci samo vytváří — někdy jen z nedorozumění.

1967-68: pestrá opozice

Tři události tak překlenuly rozhraní let 1967-1968: konflikt ve vedení strany, pasivní rezistence spisovatelské obce proti likvidaci jejího týdeníku a konečně všeobecné rozhořčení nad brutalitou zásahu Veřejné bezpečnosti proti studentům. Obnažily krizi ve vedení i ve společnosti a vedly k volbě Dubčeka prvním tajemníkem strany.

Jak rozuměli této krizi ti, kteří reprezentovali moc? Přímých důkazů pro jakkoli přesvědčivější odpovědi na tuto otázku je mizivě málo. Nepřímým důkazem toho, že moc jako celek tušila jen stav ohrožení a vlastně nic víc jsou protokoly bouřlivých jednání kritických plén ÚV KSČ v říjnu, prosinci a lednu 1968. „Protinovotnovskou“ opozicí ve vedení strany spojovalo koncepčně *méně než nic*. S odstupem deseti let by se mohlo dokonce zdát, že tenkrát šlo velké většině aktivně zúčastněných právě jen o odstranění Novotného a tedy jen a jen o otázku mocenských pozic. Všechno se přece po čase vrátilo do starých, hodně „předlednových“ kolejí. Jen Novotný, který nesnášel Husáka, zmizel v propadlišti oficiální nemilosti a potom umřel a Husák, který nenáviděl Novotného, objevil se na špičce moci, dokonce opět ve sloučené funkci prvního tajemníka a presidenta.

Předbíháme tu události, ale není na škodu naznačit skrytou dynamiku dějů, které teprve nadcházely, neboť Husák tehdy ještě nebyl přímo na scéně. Novotný ho nieméně nesnášel, ale nebyla to zřejmě jen osobní averze: právě při projednávání výsledků „barnabitské komise“ v roce 1963 řekl těm, kteří se přimlouvali za plnou, tj. i politickou rehabilitaci tzv. „buržoazních nacionalistů“: „Znáte soudruha Husáka? Neznáte? Tak si ho nepřejte poznat“. Novotný se ovšem více než Husáka obával důkladných rehabilitací a vůbec toho, že by se mělo vrhnout ostřejší světlo na padesátá léta. Měl tuze špatné svědomí...

Ve vzájemném vztahu Novotného a Husáka bylo však mnoho charakteristického pro poměry mezi partajní špičkou: osobní averze a vzájemná nedůvěra, společně špatné svědomí, zanedbatelné rozdíly ve zmatených představách o tom, jak dělat politiku a ochota využít v pozičním boji jakýchkoli prostředků. Z utilitárních důvodů mohlo být využito třeba i citlivé problematiky padesátých let a v nejhroším i procesů... Novotný byl sice jedním z posledních představitelů represe v padesátých letech a Husák byl její obětí, a přesto mají režimy daleko více *společného* než rozdílného. Možná proto, že i Husák byl před svým pádem v roce 1951 energickým představitelům nemilosrdné represe.

Začalo to tedy v říjnu 1967 jako spor o Novotného, o *rozdělení* funkcí. Skončilo pak instalací Husáka a *sloučením* funkcí... Nás tu samozřejmě nejvíce zajímá právě to, co se odehrálo *mezi* tím, ale nemůžeme pominout skutečnost, že povrchnějšímu společenskému vědomí a paměti méně zasvě-

cených a tehdy přímo neangažovaných se s odstupem doby mohou dramatické události oněch let sevrknout na *nezvládnutý mocenský boj* na špičce mocenské hierarchie, rozhodnutý vstupem invazních vojsk... Nesmělý pokus o nápravu poměrů překryla rasantnost, se kterou byly staré poměry znovu nastoleny — se starými a jen s některými novými lidmi.

Ti, kteří se koncem roku 1967 spojili proti Novotnému, neměli opravdu žádnou představu, co dál. Nechtěli Novotného, protože se právem obávali, že je svým dilentantisem, autokratičností a zároveň nerozhodností a jakousi celkovou opotřebovaností kompromituje, tedy i ohrožuje. A tak se na protinovotnovské platformě sešli Dubček s Indrou, Smrkovský s Kolderem, Bilak se Šikem... Kritika Novotného byla převážně osobně zahrocená, chaotická a neobyčejně nervózní: většina kritizujících byla nejspíše přímo vyděšena vlastní odvahou, protože se tu začaly říkat věci dotud neslychané. Bylo to porušení všech dosud platných nepsaných norem vnitrostranického života na nejvyšší úrovni a kdo si mohl být jist, jak taková rebelie skončí? Obavy byly na místě: než všechno po patnácti měsících skončilo postupným návratem k osvědčeným normám, zažili si mnozí těžké chvíleky.

Skutečně koncepční kritiku dosavadní politiky přednesl jen Šik. Měl připraveny velmi konkrétní návrhy na dosti důkladné změny v celém pojetí politiky strany — včetně změn ve stanovách (na koncepování jeho řeči se podíleli straničtí historici Hübl a Hájek). Ostatní o poznání více improvizovali. Silná slova spíše však emocionálního rozčilení nad poměry ve straně i ve společnosti bylo možné slyšet ještě od Smrkovského (jemu zase pomáhali Selucký a Křen) a Vodsloně. Většina z těch, kteří se postavili proti Novotnému, nepřesvědčivě a nejistě tápala: čtení stenografických záznamů z plén bylo pak na jaře zdrojem mnohé veselosti — ale i obav: s těmi? A demokratizace?

Jednota totalitní strany se nicméně musela „naštípnout“ podle nějakého alespoň trochu konkrétního kritéria. Protože všechna kritéria, která mohla zakládat zárodek příští plurality, byla dávno vyloučena ze hry, rozštěpilo se vedení strany jaksi *zástupně* podle kritéria národnostního. Nikoli ovšem na Čechy versus Slováky, ale na ty, kteří byli ke stížnostem Slováků vnímavější a ty, kteří byli spokojeni s daným stavem. To však byla jen první výhybka. Nakonec nešlo ani tak o Slovensko, ale o metody práce nejužšího stranického vedení: o vztah prvního muže ve straně vůči předsednictvu strany, předsednictva vůči plénu, vedení strany vůči vládě. Šlo o metody, které ohrožovaly vedení strany jako celek. Proto ta podivuhodně nepravděpodobná jednota, která se také rozpadla už za dva tři měsíce... Rozpadla se však zase způsobem charakteristickým pro totalitní stranu: všichni všechno schválili, ba dokonce konzervativní protidubčekovská opozice sama připravila klíčové materiály roku 1968: Kolder byl odpovědný za přípravu a textaci posléze „kontrarevolučního“ Akčního programu a Indra za kacířský návrh nových stanov strany... Všichni všechno schvalovali, ale někteří zároveň horlivě pracovali v zákulisí a domlouvali vojenský zásah...

Síla, která přestala být silou

Dubček po zvolení do funkce dlouho váhal. Váhal odletět ihned do Moskvy na povinnou zdvořilostní návštěvu, váhal promluvit na veřejnosti. Váhal, protože zřejmě neviděl důvody k jednání bez menší prodlevy. I ti, kteří kritizovali Novotného a mluvili přitom o krizi ve straně a společnosti, netušili zřejmě *hloubku* této krize. Nedovedli si představit, že s každým dnem mlčení ztrácejí šanci úspěšně brzdit, tj. po svém způsobu řídit proces nápravy chyb starého režimu. Snad proto, že subjektivně byli přesvědčeni o tom, že skutečně šlo jen o chyby a nedostatky, snad i deformace. Nedokázali si představit, že veřejné mínění včetně mínění mnoha straníků pokládá „chyby“ a „nedostatky“, ba i ty „deformace“ jen za opatrné *eufemismy*: dá se to všechno opravdu — napravit? Není třeba postavit všechno spíše znovu, zčásti na zbytcích toho, co tu kdysi — před válkou a do jisté míry snad před únorem 1968 — už bylo a co nebylo zdaleka překonáno, nýbrž jen mocensky popřeno, zamlčeno, zcenzurováno, zakázáno...?

Nikdo z představitelů strany se dlouho neměl k tomu, aby řekl, co se vlastně na posledních plénech ÚV stalo. S neurčitými náznaky vystoupil 12. ledna Husák v *Kultúrném životě*, jasněji promluvil až 21. ledna Smrkovský v *Práci*. Neměli to snadné. Nejen proto, že v lednu bylo charakteristicky usneseno, že všechno zůstane v tajnosti, ale především proto, že nic ve skutečnosti dohodnuto *nebylo*: byl prostě odstraněn Novotný a Dubček zatím mlčel. A tak nejnepravděpodobnější vývojová alternativa totalitního režimu se ukázala jako nejschůdnější: každý si mohl vysvětlit po svém, co se vlastně stalo, a každý s tím mohl na trh — pak se teprve mělo vidět co a jak. Než se zjištění o míře rozkladu režimů stalo všeobecným majetkem, uplynuly nějaké týdny a tak ne všichni zachytili odjezd prvních mimořádných vlaků, které začátkem března, po provalení skandálu se Šejnou vyjížděly plnou parou na předem nerecognoskovanou a neregulovanou trať demokratizace.

Březen a duben probíhaly ve znamení veřejné kritiky a sebekritiky. Vedení strany, které stále zřetelněji ztrácelo možnost získat jakýkoli předstih, třeba i předstih v „brzdění“, stále otevřeněji se artikulujícího veřejného mínění, ponechalo první kolo kádrových změn více méně na spontánní iniciativě „zdola“. Vznikla tehdy zvláštní psychóza: ten, kdo sám ostře nekritizuje jiné nebo padesátá léta nebo ekonomický marasmus, musí spíše dříve než později začít se sebekritikou, kterou jen někteří dovedli do důsledků a rezignovali na své funkce (a jednotlivci i na své životy). Vedení strany vyměnilo zprvu jen vedoucího pověstného 8. státně administrativního oddělení (armáda, bezpečnost, justice, prokuratura...) a za Mamulu, „Šedou eminenci“ Novotného, dosadilo Prehlika. Později odvolalo ministra vnitra Kudrnu a generálního prokurátora Bartušku. Bylo to jistě svým způsobem rozumné a naznačovalo to také jistou míru realismu nového vedení: po palácovém převratu třeba vyměnit i náčelníky palácové stráže... Ostatní změny ve funkcích probíhaly v příboji oné celonárodní vlny kritiky: každý

vyšší funkcionář čehokoli se musel „přihlásit“ k polednovému vývoji, ačkoli se takový vývoj sotva rýsoval. Kdo se přihlásil, resp. kdo se třeba neurčitě, ale zato rozhodně distancoval od minulosti, měl zpravidla vyhráno. Jen málokomu se nevěřilo, zejména ne tomu, kdo se přihlásil prostě pozdě. Sami rezignovali šéf odborů Pastyřík, šéf ČSM Zavadil, ministr národní obrany Lomský... (Podobně po srpnu: kdo se přihlásil ke „zdravým silám“, tomu bylo odpuštěno, ať si předtím počínal jakkoli). Budilo to snad dojem vypjaté politizace a demokratizace a vyvolávalo silné pocity euforie, ale skutečný politický význam takových divadelních spektaklů byl jen malý. Lidé měli zato pocit zadostiučinění, když viděli, jak se mocní najednou bojí... Nebylo v té době ještě žádného politického programu, kolem něhož by mohlo dojít ke skutečné diferenciaci. Minulost každý chápal po svém, shoda byla snad jen v tom, že by se neměla opakovat. Ale to je pro praktickou politiku tuze málo!

Dokonce ani Akční program ze začátku dubna nebyl kritériem dostatečně jasně diferenciaci. Byl mnohomluvný, mlhavý a stejně přišel pozdě. Jakým mohl být prakticky diferencujícím kritériem, když se jej dovolává i těch asi 50 nerozhodných a v každém ohledu zbabělých quislingů — členů ÚV KSČ, kteří se 21. a 22. srpna shromáždili se sovětskou generalitou a zástupci velvyslanectví ve stranickém hotelu Praha, aby vytvořili nové vedení strany a „dělnicko-rolnickou“ vládu!

Text Akčního programu byl ostatně hotov mnohem dříve než byl schválen: plénum se stále odkládalo, protože se ve vedení strany neprozřetelně dlouho diskutovaly kádrové otázky v souvislosti s vytvořením nové vlády, nového vedení NF a nového složení předsednictva ÚV KSČ. — V prvních měsících obrodného procesu měli tak reformátoři doplatit na to, že opoziční proudy uvnitř strany nikdy do ledna nevystoupily s ucelenějším programem, že se vždy soustředily maximálně na jednotlivé reformní připomínky ad hoc, vnitřně nespojitě. Nikdy nevytvořily nějakou ucelenější reformní platformu, ani koherentnější seskupení: lavírování a improvizace poznamenaly celý předreformní vývoj už od roku 1963, kdy se vůbec může o reformních pokusech začít mluvit. Průběh obrodného procesu je pak jen zrychleně puštěným filmem o tradičních rozpacích nerozhodných a nekoncepčních reformistů, promítaným na pozadí eruptivního vývoje aktivizující se veřejnosti.

A tak se nakonec dosavadní vedení strany a státu diferencovalo podle *druhotného* kritéria, podle reakce na činnost masových sdělovacích prostředků a tedy v širším smyslu podle reakce na chování veřejnosti. Druhotné bylo ovšem toto hledisko právě jen z pozice těch, kteří dosud politickou linii sami vytvářeli: nyní byli konfrontováni s něčím, co vzniklo mimo ně, mimo jejich vůli a iniciativu.

KSČ se proti všem předpokladům stávala jaksi přijatelnou a snad i sympatickou silou právě proto, že přestávala být silou. Slabost strany, do té doby dominující mocenské instituce, byla nejsilnějším argumentem pro její podmíněnou podporu ze strany veřejnosti. Z hlediska moci to ovšem byla

anarchie. Anarchická svoboda byla mimo jiné plodem neexistence jasných zákonů a jednoznačných pravidel hry. Bez toho se totiž totalitní režim dosud docela dobře obešel — nyní však nebylo ani jasné, podle jakých norem posuzovat snahy o vznik nové, resp. obnovené sociální demokracie. Něco takového platné zákony vůbec nepředpokládaly a tak se právní experti přeli, zda platí či neplatí alespoň jako vodítko praxe 1. čs. republiky, kde politické strany vznikaly a zanikaly zcela záměrně mimo právní řád. Vlna kritiky a sebekritiky, „odstřelování poctivých funkcionářů“, jak se později říkalo, upoutala zbytečnou pozornost „spojenců“. Přispěla k hypertrofii ideologického stylu reformních snah: co nebylo halasně deklarováno z ostře osvětleného jeviště mítingů, to nemělo prakticky žádnou váhu. Čím hlasitější, efektnější projevy odporu k minulosti, dosud však neanalyzované, čím okázalejší slovní podpora nového, nicméně programově nevyhraněného kurzu, tím větší šance na záchranu starých a na získání popularity pro nové politiky; tím však větší znepokojení „spojenců“.

Ti druzí...

V dubnu a zejména pak v květnu směřoval vnitřní vývoj k rozštěpení strany. Je třeba jen litovat, že k němu nedošlo. Zasluhu na tom měl stále sílicí tlak „spojenců“, který nutil reformní „progresisty“ ke zdrženlivějšímu tónu a z některých konzervativců (kromě „ultra“) zase vykřesal jakési relikty nacionalismu. Na květnovém plénu se vcelku svorně dohodli na tom, že existenci protisocialistických sil nelze podceňovat. Následovaly pokusy umlčet publicitu kolem KANu, K 231 a sociálních demokratů, ale nebyly a snad ani nemohly to být pokusy dosti rozhodné, neboť strana již neměla někdejší autoritu: ochota poslechnout se vůči hledě vytrácela. Pro reformisty tu byla patrně už jen jediná možnost, jak zabránit nejhoršimu, a zdá se, že to byla možnost docela schůdná: dokonce i bez vyhlášení výjimečného stavu a bez mimořádných zákonů o následní cenzuře by se sdělovací prostředky i veřejnost značně umírnily, kdyby bylo otevřeně řečeno jaké nebezpečí nám zvnějšku vskutku hrozí. Neměl však nikdo z politiků odvahu vystoupit takto před veřejnost? Anebo snad ti, kdo si to mohli dovolit a kteří se přitom těšili jisté důvěře, neudělali to proto, že sami této možnosti odmítali uvěřit?

A tak se jen nepřesvědčivě varovalo, chlácholilo, uklidňovalo, slibovalo. Reformním komunistům šlo totiž v neposlední o *vlastní rehabilitaci* a k té, zdálo se jim, vedla jediná cesta: rehabilitace *socialismu*, takového však, který by jim umožnil zůstat v čele mocenského či intelektuálního vedení společnosti. Tomuto úsilí obětovali, ať již vědomě či nevědomě *všechno*, v prvé řadě svou politickou střízlivost, pokud jí jako lidé ideologicky vnímající svět, byli schopni, a pak, což bylo ovšem daleko závažnější, obětovali mu i poslední zbytky nezávislosti Československa jako státu.

Reformním komunistům, včetně velké části těch nejaktivnějších, kteří spolu-udávali tón polednovému vývoji, nešlo totiž v prvé řadě o společnost, o oba národy. Ve svých reflexích, tu rétorických, tu trýznivých, se vesměs dostali právě jen tam, kde *končí* strana a *začínají* „ti druzí“. Mnozí byli s to přísahat na Togliattiho, jiní na Tita či Trockého a všechny možné tzv. revizionisty, ale odpovědnost, kterou si připouštěli, končila zpravidla u toho, čím strana „zradila“, popřela, deformovala sebe samu... Z tohoto hlediska akceptovali i Solženicyna, ale nebyli ochotni či schopni už domýšlet jej. Usilovali o odstranění deformací (ne všichni je chápali stejně), ale nepomýšleli na vytvoření *nové* společnosti, založené na zásadně *jiných* vztazích mezi občany, lhostejno zda komunisty či nekomunisty.

Protože nikdo z vedoucích politiků „pražského jara“ nepoložil otázku vedoucí úlohy strany v otevřené a vskutku problematizující podobě (diskuse o této otázce byla pak sledována s pochopitelnou nedůvěrou a nelibostí), můžeme tvrdit, že starý politický systém měl být — v intencích jinak jen málo zdrženlivě taktických reformních politiků — *zachován*. Sebereflexe komunistů byly sebereflexemi vztahu strany k *svým* ideálům, ke *svému* učení a ke *své* praxi, nikoli sebereflexemi vztahu strany k celku společnosti.

Během „pražského jara“ se ovšem řešení klíčové otázky vedoucí úlohy strany ve společnosti dostalo o notný kus dál, nikoli však však zásluhou KSČ, nýbrž zásluhou její momentální *slabosti*. Od jara 1968 se totiž aktivizují a uvolňují síly nejen ve straně, ale i mimo ni; jde jim o zvýšení jejich podílu nejen na veřejné diskusi, ale i na realizaci reformu. Vedení strany reagovalo na tyto snahy rozpačitě až nedůtklivě: představitelům obnovující se sociální demokracie Smrkovský beze studu nabízel funkce jako „odškodně“, jako úplatky svého druhu s tím, že na oplátku zanechají pokusů o obnovu strany. — „KAN“ byl po dlouhé měsíce udržován ústředními místy v nejistotě, pokud jde o jeho budoucí legalitu — až pak po okupaci bylo rychle rozhodnuto jej nepovolit. — Existence K 231 se stala nejkontroverznější otázkou sporu o existenci a vliv tzv. „antisocialistických sil“, ačkoli bývalí politici věznové dávali najevo mnohem více rozumné zdrženlivosti a dokonce podpory Dučekovu vedení, než bylo realistické očekávat. Brodského kniha *Řešení gama* je jedním z důkazů tohoto tvrzení. A přesto byl K 231 terčem tolika útoků nejen se strany „spojenců“ či domácích konzervativců!

Trpěné pokusy o aktivizaci nekomunistických politických stran, těchto trapných atrap potěmkinské stavby socialistické demokracie nebyly z hlediska skutečné, tj. pluralitní demokracie nikterak významné. NF, jakkoli zevnitř aktivizovaná, nemohla — jako „uzavřená pluralita“ se zachováním vedoucí role KSČ — naprosto nic změnit na povaze systému, i když ovšem mohla části veřejnosti poskytnout větší prostor pro občanskou aktivitu, což by před či po roce 1968 nemohlo být pokládáno za zanedbatelné. Chceme tu však připomenout, že ani v koncepčních stranických materiálech, předjímacích budoucí vývoj a další fáze demokratizace, *není* vedoucí role strany

nijak zpochybněna. Městská organizace KSČ v Praze na své konferenci ovšem zastávala radikálnější demokratické stanovisko a stejně tak mnozí komunisté v redakcích, na vysokých školách a na společenskovědních pracovištích. Tato stanoviska se však nikdy nestala *oficiální* stranickou linií.

Řízená demokratizace není demokracie

Proces diferenciací uvnitř KSČ a zejména mezi stranou a nekomunistickou angažovanou veřejností byl téměř zastaven, když kritiky se strany „spojenců“ začaly začátkem léta nabývat hrozivého tónu. Po odmítnutí vedení KSČ dostavit se na varšavskou schůzku, jehož ojedinělá rozhodnost zaslouženě získala straně podporu i novou reputaci, dostalo se řešení problému demokratizace politického systému jaksí na vedlejší kolej. A tak krucióální otázka, zda KSČ byla ochotna či schopna dovést demokratizaci až k demokracii, zůstala provždy už jen dráždivou otázkou: „co by, kdyby...“ Jak by dopadl sjezd, jaký ÚV by byl zvolen, jaké stanovy by byly schváleny, jak by byla vyřešena otázka legalizace nových politických subjektů, politických klubů, event. politických stran... A tak jedni jsou dodnes přesvědčeni, že strana by nedokázala překročit svůj stín, detotalizovat totalitu, to jest rezignovat na institucionálně mocenské záruky vedoucí úlohy — popřít sebe samu... Jiní zase soudí, že strana by se dříve či později sama uvnitř proměnila a že tato *nová* strana by nakonec neřešitelnou otázku „kvadratury kruhu“ rozsekla tím, že by se oddělila od přímého výkonu moci, vrátila státním orgánům ty pravomoci, které jim podle ústavy patří a tak vlastně *zrušila* samotnou otázku... Argumentů pro obě tvrzení je dost a dost.

Avšak právě postoj KSČ k sovětské hrozbě svědčí spíše pro stanovisko skeptiků. Naivní vírou v možnost smírného řešení rozporů se „spojenci“ osvědčilo vedení strany (ale nejen vedení!) tolik ideologické zaslepenosti, že je odůvodněné popřít schopnost KSČ vůbec nahlédnout principiální rozdíl mezi řízenou demokratizací a skutečnou demokracií. Kdyby KSČ usilovala o víc než o pouhé vylepšení systému, kdyby měla odvahu přiznat si, co je to „socialismus po sovětském způsobu,“ nemohla by mít před Moskvou tak bezbranně čisté svědomí.

Spoléhání se na blahovůli Moskvy bylo však nejspíše pokusem, zajisté spíše podvědomým než vědomým, *vyhnout* se konečné odpovědnosti a dilemma demokratizace versus demokracie prostě *nerozhodnout*. Aby tak tíha odpovědnosti padla na někoho jiného... Tento pokus se naneštěstí podařil — dilemma rozhodla vojska. Pokrytecký optimismus se proto dodnes koji naději, že nebyt „vstupu“ těchto vojsk... Nemůžeme se zbavit dojmu, že nezvládnutá minulost a tudíž špatné svědomí KSČ podminily neochotu nebo neschopnost jednoznačně se rozhodnout, a tím spíše rozhodnout se právě pro demokracii a tedy pro nový politický systém. A tato neochota či

neschopnost pak navíc motivovala jinak nevysvětlitelnou lehkomyšlnost KSČ ve vztahu k hrozícímu zásahu. „Podvědomí strany“ si prostě o zásah zvenčí *řeklo*. Byla to totální *abdikace* strany jako dosud stále ještě živé síly ve společnosti na odpovědnost, kterou objektivně nesla, a byla to patrně *abdikace* jednou provždy. Čestnější komunisté, trápení svědomím, tak vzali svou vinu na sebe a uvalili na sebe více méně dobrovolně *trest*, který měl být snad jakýmsi vykoupením za svévolně monopolizovanou moc, za privilegia, která si udělili sami, za zločiny minulosti. Vzali na sebe důsledky února 1948 — pro poražené. Trest pak spočíval v tom, že komunisté — reformisté museli se po dovršené okupaci v dubnu 1969 nechat násilím postavit tam, kam nedokázali sestoupit sami a dobrovolně: mezi „ty druhé“, mezi národ nestraníků, pak mohli na sebe ukázat — někdy i s masochistickým gestem: hle, jsme už tam, kde jste byli vždycky vy, jsme konečně stejně bezprávní jako vy. Konečně nám snad můžete věřit: národní usmíření je tedy možné... Po takovém usmíření skutečně mnozí upřímně toužili, snad také proto, že tušili, že bez překlenutí propasti mezi nimi jako někdejšími „vítězi“ a mezi ostatními „porazenými“ a vyřazenými nebude možné dostat se bůbec kdy o kus dál v úsilí o slušné soužití lidí v Československu... Srpnový týden, kdy k takovému usmíření skutečně na čas došlo, byl totiž po třiceti letech zase *prvním* společným národním prožitkem. Jen na základě takových všem stejně srozumitelných prožitcích lze budovat rozumnou politiku, to znamená politiku neideologickou, která se nemusí dovolávat abstrakt, ale která těží z existence *integrujících symbolů* ve společné dějinné paměti. Takovou politiku, vycházející ze společně srozumitelných *zamlčených předpokladů*, mohli praktikovat po válce poražení Finové a po roce 1956 poražení Maďaři.

Tento troufalý pokus o jakousi „psychoanalýzu strany“ je nepochybně napadnutelný z mnoha stran a z mnoha důvodů. Předkládáme jej jako hypotézu, jejíž platnost nelze prokázat, ale která proto ještě nemusí být nemyšlná. Reakce mnoha komunistů na jejich vyřazení ze špičky společnosti po roce 1970 ji spíše potvrzuje: nejednou jsme se nemohli zbavit dojmu, že se svými stížnostmi poněkud nevkusně vnucují pozornosti těch, pro které je „husákovský teror“ *idylou* ve srovnání s tím, co velká část společnosti prožívala koncem čtyřicátých a v padesátých letech.

„Sebevražda“ KSČ však není tragickým gestem, které by mělo zasluhovat uznání a politování. Je jen kvintesencí *nezodpovědnosti komunistů vůči společnosti: oni se zbavili povinnosti, kterou před ně ještě jednou postavila veřejnost, povinnosti rozhodnout se mezi pouhou střízlivou úpravou kosmetických vad starého režimu a důslednou demokratizací. Mohli udělat alespoň to první — ale pak také důsledně* a tedy bez koketování s popularitou, která může příslušet jen vůdcům z vůle většiny lidu. Avšak s bezděčným odmítnutím jednat proti své přirozenosti, odmítli také jednat *jakkoli důsledně* v zájmu všech, totiž především tak, aby k invazi za žádnou cenu nedošlo. Místo toho obětovali Čechy a Slováky, obětovali formálně ještě suverenní stát a odsoudili všechny k reálnému socialismu, který má místo

„lidské tváře“ „husí kůži“. Svůj *vlastní problém* „rozřešili“ opět *na úkor všech*.

Noc, která musela přijít

A tak musela přijít noc z 20. na 21. srpna 1968. Bylo už mnohokrát řečeno, co se všechno v té noci a v následujících dnech stalo. Řekněme tu, co se nestalo — na pozadí našeho přesvědčení, že chování těch, kteří u moci nebyli, zasluhovalo by plné absolutorium i před nejpřísnějším soudem dějin — kdyby jaký byl.

Předsednictvo strany, které tu noc právě zasedalo, bylo zcela vyvedeno z míry. Jedni byli vstupem vojsk naprosto zaskočení, druzí se chvěli obavou, zda se nepřijde na to, že oni právě zaskočení naprosto nejsou, že naopak o všem věděli a, byť zřejmě nedůsledně a zbaběle, události napomáhali připravovat.

Vedení strany neopustilo budovu ÚV. Netřeba rovnou prohlašovat, že bylo nasnadě přejít do ilegality; řekněme jen, že bylo možné prostě odejít, skrýt se a mimo jiné čekat, co vlastně má intervent za lubem. Dubček a jeho kolegové se pak nepochybně měli ocitnout na XIV. mimořádném sjezdu strany a nikoli na Podkarpatské Rusi! — Armádě nikdo nedal rozkazy hned v prvních minutách, což demoralizovalo ještě více než když se po několika hodinách soudruzi rozvzpomněli a přikázali, aby nekladla odpor. Zapomenutí na armádu nebylo náhodné, ale naopak příznačné: armádu jsme přece měli kvůli revanšistům a jiným imperialistům a nikoli proto, aby bránila integritu státu... Provolání předsednictva strany znamenalo sice rozhodnější protest proti okupaci, než by se dalo čekat, ale výzva občanům ke klidu v situaci, kdy armáda už měla rozkaz nestavět se na odpor, měla opět zbytečně demobilizující vliv a lidé se jí stejně neřídili: klid není přece jen to, že se nestřílí... Pražská organizace strany reagovala daleko rezolutněji, když svolala konferenci delegátů sjezdu, která se posléze prohlásila — zcela v duchu stanov — za mimořádný sjezd strany. Ale výzva sjezdu k jednohodinové generální stávce v polední přestávce byla trapným kompromisem mezi opatrnými a radikály, tím spíše, že se sjezd tak rychle rozešel a tak málo stačil usnést. Neobrátil se na světové komunistické hnutí s výzvou ke konkrentním akcím na protest proti okupaci (provolání, přijaté sjezdem, bylo nezávazně obecné.) — Apeloval místo toho na okupanty, aby vydali unesené představitele strany, kteří se ovšem nechali unést více méně dobrovolně. Vedení KSČ nedocenilo, že okupanti se dostali už v prvních hodinách do velmi obtížně řešitelné situace, protože nové kolaborantské orgány státní a stranické moci proti všem předpokladům a přes všechny učiněné pokusy nevznikly a masové sdělovací prostředky se nepodařilo umlčet. Za této situace nevyvinulo vedení dostatečný tlak na presidenta Svobodu, který neměl v žádném případě odletět do Moskvy — vytrhnout okupantům trn z paty. Najednou *státní* moc prostřednictvím presidenta jednala o rozhodující

cích otázkách nezávisle na vůli ústavně potvrzené vedoucí síly ve společnosti! Tato vůle byla však zřejmě už jen slabá: byla rozložena šokem z lekce, kterou jí uštědřila mateřská země socialismu. Když už se začalo jednat a když bylo zcela zjevné, že i Moskvě na jednání záleží, netrvali členové vedení strany energicky na tom, aby se jednání účastnili — vedle celého předsednictva strany — také všichni příslušní představitelé ústavních orgánů, a aby ústavní tělesa jednání schválila předepsanou formou výsledky moskevských jednání. Moskevské protokoly nakonec podepsala skupina politiků, která se více méně nahodile po částech dopravila (nebo byla dopravena) do Moskvy.

Především se nikdo neptal Čechů a Slováků, zda podepsat nebo nepodepsat Moskevský protokol. A odpověď bylo přitom možno číst všude na ulicích. Báli se politici o svou vlastní kůži? Jednání nebyla přerušena s tím, že by se československá strana vrátila na čas do Prahy a tam se informovala o postoji veřejnosti a konzultovala s ústavními orgány, zda a co podepsat. (Tuto oddalovací taktiku, odůvodněnou předepsanými ústavními procedurami, úspěšně praktikovali Finové v únoru 1948, když se ocitli pod tvrdým nátlakem podepsat ihned smlouvu o přátelství s SSSR...). A přitom v tísni byla zjevně *také* Moskva a nikoli jen Praha! To se zřetelně prokázalo už 22. srpna, kdy Svoboda definitivně odmítl potvrdit quislingovskou vládu Indry a generál Pavlovskij a velvyslanec Červoněnko vzápětí na to pohrozili, že když do šesti hodin do večera nezmění president své stanovisko, ustaví oni sami okupační režim, donutí jej rezignovat a zároveň vyhlásí stanné právo. Svoboda správně odhadl, že je to nejspíše pouhý bluf a že Sověti za žádnou cenu nechtějí opakovat budapeštské krveprolití z roku 1956. Svě stanovisko nezměnil — a nestalo se nic z toho, čím hrozili. Sověti dál čekali na zázrak a tím se stalo paradoxně Svobodovo rozhodnutí (později tak heroizované) z rána druhého dne — letět do Moskvy.

„Revoluční dělnicko-rolnická vláda“ tedy sice nevznikla, ale personální jádro režimu, který až v dubnu 1969 vystřídá režim Dubčekův, se právě 23. srpna před odjezdem Svobody vytvořilo: Svoboda totiž požádal Štrougala, jakožto shodou okolností nejvyššího dosažitelného funkcionáře vlády, aby mu navrhl, kdo s ním má letět, a Štrougal navrhl Dzúra a — Husáka (tehdy ještě ani *nebyl* členem ÚV KSČ). Tandem Husák — Štrougal se tedy utvořil právě tehdy — v situaci, kdy okupanti nevěděli kudy kam.

Kapitulace

Nemá smyslu spekulovat o tom, co se v Moskvě nemuselo či nemělo stát. Pozoruhodné je, že výsledek jednání, tzv. Moskevský protokol, měl zůstat utajen. Pouze některé obecné zásady, navíc jen ty z nich, které nezněly příliš zlověstně, sdělilo vedení strany veřejnosti (dodatečně byl celý protokol otištěn v exilovém čtvrtletníku *Svědectví*). A tak *první* i *poslední* akt vlastního „pražského jara“, tj. závěry lednového pléna a Moskevský pro-

tokol, měly zůstat *utajeny*. Přímo se v obou případech usneslo, resp. dohodlo, že výsledky nebudou zveřejněny! Jaro demokracie, které v tajnosti *započalo*, zlomyslnou logikou v tajnosti také *skončilo*...

Tí, kteří Moskevský protokol podepsali a přesto se po čase ocitli „na smetišti dějin“, jak zní normalizační novinová fráze, jistě budou o svém podpisu až do konce života přemýšlet. František Kriegel dokázal, že nepodepsat neznamenal fyzickou likvidaci; k jednání ovšem nebyl Brežněvem vůbec připuštěn. Z přítomných tedy podepsali všichni... Museli opravdu všichni? Do jednoho? Kdo vyvíjel v posledních chvílích na váhající větší tlak: Brežněv nebo ti, kteří se už rozhodli a nechtěli v tom zůstat sami? Nevíme. *Nikdo* z účastníků dosud nevydal o jednáních tak či onak autorizované svědectví a to je samo o sobě výmluvné.* Tedy podepsali a zachránili několik měsíců iluzi, ačkoli pouhá čtvrthodinka pravdy by měla nesrovnatelně větší cenu — kdyby komunističtí vůdcové využili privilegované chvíle a řekli konečně jednou pravdu o sovětském socialismu. Kdyby ji navíc řekli právě v situaci, kdy byli osobně ohroženi a tím ji učinili nesmrtelně věrohodnou! Ale chtěli vůbec i teď ještě tuto pravdu znát? Zachránili několik měsíců a rezignovali na budoucnost, která se mohla sytit odvahou a vůlí k pravdě alespoň některých z nich. Ale stranická kázeň je přísná. Platí snad dokonce i pro některé jinostraníky, takže jediný nekomunista Kučera (patrně za NF) se v Moskvě také podřídil. Byli jistě fyzicky unaveni, ale spíše se právem obávali reakce veřejnosti, neboť se do Prahy vrátili zlomeni. Však také první spontánní rezoluce odsuzovaly podepsání protokolu jako *zradu*. Jediný Smrkovský měl odvahu v projevu po příjezdu alespoň připustit, že právě takto budou možná v budoucnu jejich jednání Češi a Slováci posuzovat: jako zradu. Tato slova o zradě byla vlastně *jediným čestným činem* československých státníků v pohnutých dnech srpna 1968.

Mluvilo se pak v následujících dnech o „háčovštině“ a v této souvislosti si nemůžeme odpustit citát z projevu, který byl vysloven také po okupaci: „Změna hluboká, do základů našeho státu jdoucí, ponořila nás všechny dnes do nejhlubšího přemýšlení o budoucnosti našeho národa... Oč teď v prvé řadě jde jest, abychom přemohli bolest svou rozvahou, abychom nepředloženými citovými výbuchy svého žalu nezhoršili politickou situaci svého národa... Zachovejte klid, pracujte a vydržte nyní, co osud přinesl... Musíme se správně a rychle orientovat v životním prostoru, který zbývá našemu národu... Jsme teď malou zemí... Bez spolupráce se svým největším sousedem bychom neuhájili své existence... Máme s ním sta společných zájmů hospodářských sociálních i kulturních. Proto náš vlastní zájem vede nás ke spolupráci...“.

* Účastník moskevského jednání Zdeněk Mlynář vydá své svědectví letos na podzim knižně. Poz. redakce.

Tato slova zazněla *také* z pražského rozhlasu, ale téměř o třicet let dříve, dne 15. března 1939. Pronesl je socialistický předák, pozdější vysoký úředník protektorátního režimu, ale současně člen ilegálního „politického ústředí domácího odboje“ Jaromír Nečas. Co s tímto člověkem měli společného Dubček, Svoboda, Smrkovský, Husák, kteří udeřili na *stejnou* strunu? Nic a přece mnoho: Nečas i tito reformní komunisté podlehlí společnému komplexu, který je podle historika Jana Tesaře pro nás nejspíše už komplexem historickým: komplexu *přízpůsobení se mocnějšímu sousedu*, jehož logickým domyšlením je loajalita k okupantovi s iluzorním cílem zachránit alespoň zbytek autonomie. V každém případě malý cíl malých lidí. To však ještě není celá pravda. Třeba říci, že stranická byrokracie pochopila, že intervence nebyla koneckonců namířena proti ní jako sociální vrstvě. Nepřivítala „vstup vojsk“, ale záhy vystřízlivěla z „citového přístupu“ prvých dnů po 21. srpnu: vždyť tato vrstva přece okupací zlikvidována být neměla! *Sociální zájmy* sehrály — vedle onoho komplexu přízpůsobení — svou roli. Také kapitulanti agráři se v roce 1938 netěšili z Hitlera, ale sociální instinkt Zadinovi pravil, že Hitler mu „prkenici nevezme“..., bolševici že by vzali.

Protestní rezoluce proti výsledkům moskevských jednání přestaly brzy docházet. Rozbouřené city Čechů a Slováků se nakonec predestilovaly v soucit nad dojatým Dubčekem, který ani nemohl svůj rozhlasový projev po návratu z Moskvy dokončit. Prahou šly fámy o tom, že má ránu na tváři a že Svoboda vytáhl v Kremlu revolver a vyhrožoval Brežněvovi sebevraždou, když nesvolí, aby se unesení politikové účastnili jednání... Takové nepotvrzené zvěsti byly vodou na mlýn našeho sklonu odreagovat si obochý nedostatek zmužilosti *úctou k mučedníkům*... Lidé se s postojem politiků smířili také proto, že ti jim dali ještě jednou naději. Vyzvali je také, aby smazali tisíce protisovětských nápisů na městských zdech. Četli jsme tenkrát, že bylo dojemné, jak nekonformní dlouhovlasá pražská mládež ukázněně plní toto přání a ničí autentické stopy — výsledky jediného opravdu demokratického referenda za posledních třicet let. Nevíme, co na tom bylo dojemného: že se tito mladíci nechali oklamat? Že pořád ještě věřili reformním politikům?

Přesně toto okupant totiž potřeboval: nestál o vládu ke všemu ochotných ideologických fanatiků, kteří se o pár týdnů později začali pod ochranou sovětských důstojníků scházet po hospodách na uzavřených manifestacích lásky k SSSR — osvoboditeli; nepotřeboval tehdy ani vládu bezzásadových oportunistů a karieristů Indrova typu. Potřeboval právě vládu těch, kteří se chtěli domnívat, že dělají alespoň jakousi *vlastní* politiku a kteří přitom mají *důvěru* veřejnosti. Nebylo tedy žádným našim úspěchem, že se Dubček na čas vrátil do své funkce. Hitler také nedal v protektorátě moc vlajkařům a jiným českým fašistům, kteří se tak horlivě nabízelí, nýbrž generálu Eliášovi, o jehož odbojové činnosti vědělo Gestapo dokonce nejméně rok před jeho zatčením — i tak se jeho vláda nacistům *vyplácela*, neboť právě měla jistou podporu.

Nezbývá ovšem než dodat, že Eliáš skončil v roce 1942 na *docela jiném* „sметиšti dějin“ než Dubček a jeho druzi — totiž na popravišti. Věděl ostatně, že to s ním dopadne právě takto, už když se funkce předsedy protektorátní vlády ujímal. Byl ale voják, legionář a vlastenec a měl zato, že nezbývá než splnit povinnost. Přece jen se nepřizpůsobil mocnému sousedu tak docela.

Po srpnu, aneb o kvalitě porážky

Okupace rozdělila Dubčekovu éru na dvě poloviny: zhruba osm měsíců před a osm po srpnu. Těch druhých osm je zajisté ve srovnání s tzv. „druhou republikou“ — od konce září 1938 do 15. března 1939 — dobou agonie klidnější a alespoň nehysterické. Tenkrát se opravdu vylily stoky, zejména na stránkách novin, kde se z „realistických“ a vypjatě nacionalistických pozic spílalo Benešovi a Čapkovi. Něco takového se teď podařilo o osm měsíců oddálit. Leccos se ještě mohlo říci, zaznamenat, tu a tam i analyzovat. Autocenzura se však již ujala svých rolí a tak se stále více jen naznačovalo a především pateticky historizovalo. Nacionální cit planul až oslepujivě mocným plamenem.

Čas těchto osmi měsíců nebyl však méně významný než čas před Srpnem. Z hlediska dějinné *perspektivy* byl dokonce ještě významnější. Do okupace jsme totiž v hektickém zanícení, spíše bez odstupu a s mnohými iluzemi pracovali na své přítomnosti a jen nejbližší budoucnosti především tím, že jsme se snažili odčinit minulost. Položili jsme si mnoho větších i menších otázek, ale tu základní před nás postavila teprve okupační noc a čas, který pak následoval: co dokážeme *obětovat* pro ideál československého demokratického socialismu a tedy i státní nezávislosti? Když už ne životy, tedy alespoň iluze? Jaká je skutečná vůle k pravdě ve vedení i v členstvu KSČ? Dobrá, prohráli jsme, protože přesila byla obrovská, naše prozíravost menší a vůle k odporu ještě menší. *Jak* jsme ale prohráli?

Karel Čapek řekl, že národ stížený velkou ranou musí být schopen dorůst velikosti svého neštěstí: není-li tomu tak, bylo toto neštěstí jen velkým trestem... Dorostli jsme velikosti svého neštěstí? Dokázali jsme si *vybojovat* alespoň *porážku*, která přece následuje po boji, byť neozbrojeném, nebo jsme prostě jen postupně *rezignovali*? Posrpnový vývoj v sobě skrýval další odpověď na otázku po upřímnosti vůle KSČ přispět k odstranění krize *celé* společnosti, nikoli jen krize vnitrostranické, po upřímnosti demokratického zápalu vudčích reformních komunistů. Lhostejno, že taková vůle by *momentálně* byla asi málo platná.

Celých osm měsíců se rozhodovalo o způsobu likvidace „pražského jara“, tedy nejen o přítomnosti a nejbližší budoucnosti: obojí bylo vlastně už dáno. Rozhodovalo se především o vzdálenější, sotva tušené budoucnosti dětí našich dětí. O budoucnosti, která, nebude-li mít na co navázat, nebude budoucností *lidské pospolitosti*, ale časem pouze *soukromých* nadějí, časem

slepé vůle po nalezení toliko *osobních* východisek. Vždyť už čtvrté století si připomínáme historicky ne zcela ověřenou skutečnost, spíše legendu o tom, jak za nešťastné bělohorské bitvy alespoň hrstka Moravanů, tištěna ke zdi zámku s půdorysem šesticípé hvězdy statečně bojovala až do konce...

Jak jsme bojovali po Srpnu? Jak bojovali politikové, tisknuti ke zdi „reality“ pěticípé hvězdy na sovětských tancích — byť už na poslední chvíli symptomaticky přemalovanými bílými pruhy? Uvážíme-li, že okupant nespěchal a snažil se chytře, aby ta první a proto nejtěžší likvidační opatření provedli právě ti *nejpopulárnější*, pak nezbyvá než konstatovat, že budoucí legendisté budou mít s reformními komunisty u moci ještě větší práci, než s Moravany od Bílé hory — budou-li jednou chtít vyrobit obstojnou legendu...

Nechceme se tímto obdobím zabývat podrobněji, protože jeho kontury jsou bohužel až příliš zřetelné: ukázněný ústup, provázený národoveckým patosem a lhaním si do kapsy — že by mohlo být ještě hůře, ale že bohdá nebude. Ustupovalo se pod oficiálním heslem: *poctivou* normalizací či konsolidací (po březnu 1939 se místo „poctivě“ říkalo a psalo „nezáludně“: „nezáludně spolupracovat s Německem“...), poctivým plněním Moskevského protokolu (zatajeného ovšem...) vytvořit situaci, aby vojska mohla odejít! To byla v lepším případě těžko pochopitelná iluze, v horším pokrytecký sebeklam, zastírající neochotu vzdát se mocenských pozic, sebeklam, který sdílela většina čelných „progresistů“. Když v listopadu rezignoval Mlynář, aniž byl na něj vykonán nátlak, bylo to přijato vesměs s nevolí: ustupuje z boje! Dodatečně se ukázalo, že tehdy odmítl už jen ustupovat. Bojovat se vlastně ani nezačalo. A tak jeho čin, jinak vsutku problematický, ospravedlnila až mizérie toho, co následovalo. Stačilo vlastně málo, aby se člověk zachoval slušně, tak podezřele málo: jen jasně vidět a odmítnout předstíraný, ve skutečnosti předem už vzdaný boj.

Bylo-li překvapení nad vpádem vojsk u reformních komunistů alespoň psychologicky vysvětlitelné, pak představa, kterou se snažili veřejnosti vsugerovat, že totiž po úspěšné normalizaci vojska odejdou, není rozumně vysvětlitelná jinak než snahou veřejnost zprvu uklidnit a pak opět umlčet a rozřešit nové vnitřní i vnější konflikty KSČ bez rušivého vlivu nekomunistů. „Zbytek“ společnosti se stal opět pouhým pozadím. A tak vlastně celá oficiální posrpnová politika je budována na iluzi „dočasnosti“ pobytu vojsk. Ale sovětská vojska přece *nikdy odnikud* neodcházejí dobrovolně, aniž byl na Moskvu vyvinut silný tlak jak domácích tak zahraničních politických sil. Z Československa odešla na podzim 1945, nejspíše proto, že Spojené státy na jejich odchod kategoricky naléhaly. Po Srpnu bylo tedy vše napraveno: se zpožděním třiatdvaceti let jsme se tak ocitli na úrovni *poražených* států z druhé světové války, ba ještě níže: vždyť také *německá* vojska, když poprvé po druhé světové válce vyrazila ze země, vstoupila právě k nám — jako vojska okupační!

Všechny pokusy o iniciativu „zdola“, vedené snahou podpořit vedení strany a státu, toto vedení bez výjimky odmítlo, ať už je podnikali komunisté

(např. nový stranický týdeník *Politika*) nebo nekomunisté (např. studenti). *Politiku* zastavilo, okupační stávkou studentů v listopadu odsoudilo a připravovanou stávkou kovodělníků a severočeských elektráren na podporu Smrkovského také předem rozhodně odmítlo. Jen sentimentálním scénám se Dubček nebránil: to když mu například pražské mámy nosily ráno před budovu ÚV čerstvé, z lásky napečené buchty; neodmítl ani „fan-club“ a jiné pošetilosti.

Ti, kteří měli *sami* organizovat podporu své politiky, se jí tedy hrozili, když jim jí veřejnost nabízela již zorganizovanou. Původci a organizátoři takových akcí byli dokonce veřejně káráni jako nezodpovědní avanturisté a jejich úmysly byly zlovolně zpochybňovány. Zvrácený vztah rychle se opět odcizujícího vedení strany a státu k těm, kteří byli pořád ochotni je podporovat, vyvrcholil surovým potlačením demonstraci při prvním výročí okupace a pak bezprostředně po nich, tehdy podepsal Dubček jako předseda NS zmocňovací zákony proti jakýmkoli projevům opozice, a to i v řadách strany. Z neznámých důvodů tenkrát poprvé připojil ke svému podpisu akademický titul. Lidé na to nebyli zvyklí, někteří dokonce bláhově tvrdili, že to přece musí být nějaký *jiný* Dubček... Že si on sám spolu s dalšími „progressisty“ podřezával větev, které se stále ještě držel, musíme tedy pokládat za nedůležité: měli přece, co *sami* chtěli. Obětovali postupně jeden druhého ve snaze zachránit — co? Zbytky vymoženosti „polednového vývoje? Platnost Akčního programu? Nebo sebe? Ano, sebe — ovšemže udajně jako záruku, že nedojde k nejhoršímu. K nejhoršímu však došlo a oni k tomu podstatnou měrou přispěli, neboť se to stalo do značné míry právě přičiněním těch, kteří se stále ještě těšili jakési důvěře. Ostatně už před srpnem rezignovali a na nátlak Sovětů obětovali generála Prchlika; tehdy ukázali povolnost a odtud zpravidla už nikdy nevede cesta zpátky. O veřejnost se opřít nechtěli a tak nejen sebe, ale právě i ji strhli do propasti rezignace. Ve chvíli krajního ohrožení osvědčili ještě jednou, které loajalitě dávají přednost: zda ke společnosti, to jest k národu, anebo ke straně, to jest k SSSR. Odmítli bojovat, postavit se i proti takovému sovětskému tlaku, který byl ve zřejmém rozporu s Moskevským protokolem. Odmítli si dokonce zvolit sebevražedný nástroj když už dohlédali svých konců: přijali jej z rukou rodné strany. Mnozí z nich, prodechnuti dosud stranickou disciplínou, dobrovolně, tj. po náležitém vysvětlení rezignovali na své funkce; jen málokdo z nich nechal se odvolat. Jednali pod tlakem, ale nakonec dobrovolně, neboť pořád šlo ještě o cosi důležitého, o to, *jak* budou z politiky odstraněni. To jediné zůstávalo v jejich rukou. Podobní obětem procesů padesátých let vzdávali se hrdinové „pražského jara“ snad opět s útěšným pocitem, že pomohou straně vybědnout z krize, nebudou-li „překážet“. Byla to ostatně stále táž krize jako v padesátých letech, jen jiné její stadium; byla to krize, jejímž trvalým zdrojem je odvozenost existence KSČ a její podřízenost zájmům KSSS.

Dubček se nakonec bránil, nelze tedy alespoň říci, že by se „doznal“. Hájil se chabě a nepřesvědčivě svou dobrou komunistickou vůlí a tím, že netušil...

Podobně Smrkovský, Černík, nesmyslně zahrnutý do hýčkané populární „čtyřky“, obrátil na pětníku a své kolegy kvapně zradil. Nebylo mu to nic platné: za čas po zásluze zmizel. Zeela žalostně si po okupaci vedl další pochybný „idol mládeže“ Císař. Zmužile se do poslední chvíle chovali Kriegel, Prehlik, Černý a ještě několik dalších.

Mnozí nově koptovaní členové ÚV (tzv. „vysočanští“), zvláště z řad reformních intelektuálů, právě ti, kteří byli později označeni za „kontrarevoluční druhé centrum“, byli natolik prochnuti dobrou vůlí, že *iniciativně* podporovali ještě v dubnu 1969 kandidaturu Husáka na funkci prvního tajemníka a dokonce pro něj získávali méně s novou situací obeznámené soudruhy z venkovských okresů (třeba však říci, že Dubček jejich podporu v posledních dnech odmítl). Patřil mezi ně i nekonformní stranický historik Milan Hübl, který se kdysi angažoval za Husákovu rehabilitaci; po třech letech jej Husák nechal zavřít na pět a půl roku...

Cesta od březnových Drážďan, kam si vedení KSČ poprvé pokorně přijelo pro vyplnění a varování, přes květnové plénum, kde se strana zřetelně distancovala od nejaktivnější části nekomunistické veřejnosti a od masových sdělovacích prostředků, k srpnovému vpádu a odtud přes Moskevský protokol k listopadovému plénu, na kterém je už „pravice“ označena za hlavní nebezpečí, a dále k dubnovému plénu a pádu Dubčeka je cestou veelku *souvislou a logickou*. Až na výjimky to byla *nestranická* veřejnost, případně řadoví komunisté, kteří tuto logiku porušili. Logika ideologie a pupeční šňůra, spojující KSČ s KSSS byly prostě *silnější* než demokratické či nacionálně motivované pokušení strany. — Byly snad i jiné cesty. Tato se však prosadila jako hlavní dálniční tah do sedmdesátých let.

Podzim a zimu 1968/69 poznamenaly tak jen nečetné světlé události, jako mocná aktivizace dělníků a odborů, samostatné vystoupení studentů — a pak až oslnivě jasná záře sebeoběti Palachovy. Černé zástupy mlčících Pražanů si v den tryzny nejspíše poprvé a naposled jasně uvědomily, že co jsme chtěli, chtěli jsme přitlíš lacino. A že je pozdě.

Všichni jsou (k nepoznání) zaměnitelní

Husákov režim se uvedl masivní čistkou v druhé polovině roku 1969 a pak v roce 1970. Zeela nekompromisní byla ve státních orgánech, v redakcích, ve školství a na společenskovedních pracovištích. Protože vedoucí politickou silou měla pochopitelně i nadále zůstat KSČ, směřovaly čistky především proti reformním komunistům. Po jejich skončení konstatuje nové vedení strany, že byla vyloučena nebo vyškrtuta více než čtvrtina členstva. (Tak rozsáhlý zákrok strana už jednou absolvovala: po „bolševizaci“ v roce 1929). Šlo především o ty komunisty, kteří to mysleli s nápravou poměrů vážně, i když zdaleka ne všichni z této „strany vyloučených“ byli v roce 1968 ochotni jít tak daleko, že by se smířili s jinou úlohou strany než s vedoucí. Nebezpečí pro „reálný socialismus“ vidělo Husákov vedení

nicméně v nich a nikoli v masě bezpartijních, o nichž se vždy přezíravě předpokládá, že budou i nadále zcela nevýznamní, takže není nutno proti nim postupovat mimořádně tvrdě. Mnozí vyloučení komunisté si tento paradox neuvědomili. Nepochopili, že trpí právě za problematickou věc vedoucí úlohy strany a domnívali se, že jejich vyřazení z kategorie občanů prvního řádu je samo o sobě pasuje na nový, byť zatím utlačovaný předvoj pokroku. Naivně a sebevědomě totiž předpokládali, že se celý systém (zejména hospodářství) zhroutí, budou-li oni odstraněni. Cítili, jakoby z nich perzekuce učinila vyvolenou elitu a zprvu se uzavřeli do sebe. Vyčkávali. Nepostradatenými však nebyli a systém se nezhroutil; *všichni* jsou totiž zaměnitelní tam, kde rozhoduje nikoli odbornost, nýbrž poslušnost. SSSR by také zhroucení nedopustil. Stejně jako v Maďarsku před dvanácti lety bylo i tentokrát součástí „bratrské pomoci“ velkorysé hospodářské sanování země.

Nekomunisté se na novou situaci reformních komunistů dívali různě. Někteří se zadostiučiněním soudili, že konečně došlo k likvidaci „bolševika“ a měli pravdu potud, že ze strany a tím i z vlivných míst odešla patrně většina z těch, kteří si dosud uchovali zbytky jakýchsi ideálů. Zůstala v ní hrstka fanatiků, kterým se ovšem nedostalo ani symbolického uznání, byť byli pravověrnější, než všichni Husákové a Štrougalové dohromady, a pak masa těch, kteří se z nejrůznějších důvodů zcela věcně přizpůsobili. Také nestraníci se museli přizpůsobit novým poměrům, ačkoli právě jim to dělalo nejmenší potíže. Mnozí bývalí komunisté se v této souvislosti nechávali občas slyšet jako strážci veřejných mravů: někteří dokonce vyčítali nedostatek charakteru těm méně postiženým, kteří se při prověrkách nějakým radikálním verbálním vystupováním sami ze svých pozic nevyřadili a nepřidali se tak na jejich stranu.

V prvních letech po okupaci se tedy rozdíl mezi bývalými komunisty a nestraníky spíše *prohloubil*: vyloučení nechápali, že jen a jen *pro ně* je situace zásadně nová, že oni jsou toliko *posledními* v řadě, že „vylučovací princip“ platil předtím pro mnoho jiných a že oni sami jej kdysi realizovali. Doba byla nesnesitelná právě jen pro ně. Ostatní hráli dobře neurčenou hru. Tu starou pokryteckou hru s mocí, kterou je oni, komunisté, a nejednou právě ti radikálové z osmašedesátého, často bývalí „ostří hoši“ přinutili hrát. Tito komunisté vyčítali po své porážce nestraníkům nedostatek politické solidarity, který měl spočívat snad v tom, že nestraníci — kteří si přece mnohem dříve a mnohem jasněji uvědomili povahu moci — tentokrát spíše mlčeli. Ano, nestraníci byli rádi, že jednou je konečně pozornost represivní moci soustředěna *nikoli především na ně*. *Někteří také mohli postoupit na uprázdněná místa po vyloučených a vyškrtnutých. — Komunisté ve skutečnosti nikdy nedůvěřovali autentické spontaneitě člověka. Spoléhal raději na jeho změnitelnost vnějškovou manipulací. Nyní byli s takovou okázale cynickou manipulací konfrontováni poprvé — a kupodivu nepoznávali své vlastní dílo v pokročilejším stadiu degenerace (anebo dokonalosti, je-li libo).*

Při prověrkách a čistkách se v masovém měřítku a ve fraškovitější podobě opakovala nešťastná mánie jara 1968: žádaly se sebekritiky, odvolávání... To jen potvrzovalo, že režimu nejde o pravdu lidských postojů. Instituci jde přece vždycky jen o uznání, o stvrzení. Bývalí komunisté se přitom pošetile přeli s prověřkovými komisemi o „pražské jaro“ a „internacionální pomoc“, jakoby tam šlo o argumenty! Bylo to příznačně nedorozumění. Těžko říci, jak si vlastně počínat v konfrontaci bezduchého mechanismu moci a věřících lidí. Snad těch obětí nemuselo být tak mnoho, snad nemuselo tolik slušných lidí odejít z veřejného života, kdovi. Protagonisté mezi reformními komunisty museli ovšem trvat na svém, jiného jim nezbývalo. Nebyli však ti ostatní tak trochu pod tlakem morálního nátlaku se strany těch, kteří museli odejít ze scény a přitom si mysleli, že končí svět? Bývalí komunisté se pomalu, ale přece začali proti novým mocenským poměrům ozývat. Je to pochopitelné, protože právě pro ně byly vskutku nové. Nebyli dosud přizpůsobeni a předpokládali tedy, že jejich protesty budou mít větší ohlas než skutečně měly. Zprvu se otevřeně vyjadřovali jen jednotlivci. Protestovali proti poměrům vůbec (proti okupaci, čistkám atd.) nebo proti perzekuci zatýkaných a souzených. Pak došlo i k několika kolektivním akcím. O některých se zmíníme.

Tzv. „Deset bodů“, petice určená ústavním orgánům u příležitosti prvního výročí okupace (Jan Tesař, Luděk Pachman, Ludvík Vaculík a j.) bylo ještě spíše součástí „pražského jara“. Vydělilo se z něj pokusem inscenovat proti iniciátorům akce soudní postih. Z toho však nakonec z nejasných důvodů sešlo.

„Revoluční socialistická strana“ (Petr Uhl a ostatní) byla hnutím mladých studentů a dělníků, kteří rozvinuli svou marxovsko-trockistickou kritickou iniciativu jaksi se zpožděním. Během „pražského jara“ je nebylo slyšet. V každém případě to byl pokus o překročení východisek reformního komunismu jak ideologicky, tak i zaměřením spíše na dělníky než na intelektuály. Tato skupina pracovala jako jediná klasickými konspirativními metodami a snad právě proto byla odhalena a exemplárně postižena. Jejich snaha o vykročení z izolace ideologie reformního komunismu a z „intelektuálistiny“ byla sama o sobě pozoruhodná, avšak právě v tom uspěla jen částečně. Vypjatě ideologická platforma i díky jejich textů nemohla získat podporu veřejnosti.

„Socialistické hnutí československých občanů“ bylo záležitostí nepočtené skupiny bývalých komunistů. První prohlášení vydali v den výročí vzniku republiky 28. října 1970, což naznačovalo slibnou vůli vykročit z úzkého světa komunistického socialismu.

Okupace jako důsledek, nikoli příčina krize

Pak už následovala celá řada individuálních i kolektivních protestů, odeslaných petic a rozšiřovaných kritických textů, jejichž autory či iniciátory byli

většinou opět bývalí komunisté. Nějakou dobu trvalo, než se oprostili od fascinace srpnovým traumatem, než nahlédli omezenost vlastního vidění. Každý totiž hledá vysvětlení nenormálních poměrů podle vlastních zkušeností a sklonů, přesněji řečeno, podle toho, kdy on sám osobně *poprvé* trpěl, kdy se musel pokořit, kdy byly popřeny hodnoty, které ctil. A tak vidí jedni počátek všeho neštěstí v Mnichově, jiní v únoru 1948, další v padesátých letech a konečně ti poslední měli (a mnozí ještě mají) za to, že mizerie *začíná* až srpnovým vstupem vojsk. Rozhodne-li se někdo pro Únor či pro Srpen, pak zpravidla soudí, že právě tyto události musí být jaksi odčiněny. Reformní komunisté proto zprvu protestují především proti přítomnosti sovětských vojsk; domnívají se, že nebytí okupace, bylo by všechno v pořádku a socialismus by měl už dávno „lidskou tvář“. Okupace však byla *důsledkem a nikoli příčinou* společenské krize. Tou byl a je nerovnoprávný vztah komunistů a těch ostatních, který se mohl udržet po léta jen proto, že KSČ měla mocnou (a jak se pak ukázalo i ozbrojenou) oporu v zahraničí. Okupace mění samozřejmě všechno k horšímu, *není* však něčím zásadně novým pokud jde o vztahy mezi KSSS, KSČ a československou společností.

Tomu nechtěli bývalí komunisté dlouho rozumět. Zatímco protestovali, ostatní se za ně nepostavili; pozorovali je s odstupem tak trochu jako pošelce, jejichž monotónní politizování a moralizování občas unavovalo. Také jejich jednostranná orientace na západoevropské komunistické strany nezbuzovala příliš důvěry, neboť dokazovala, že komunisté nejsou schopni vyjít ze své uzavřenosti ani v mezinárodním měřítku. Ačkoli si říkali „strana vyloučených“, neměli odvalu se alespoň částečně institucionalizovat. S funkcemi a platy ztratili elán a snad i sebedůvěru. Svě výlučnosti se však nevzdali, neboť neprojevíli ochotu rozplynout se v porozumění a v pokoře mezi ostatními a tedy nepřesvědčili.

Také rozsáhlejší kritické práce, zabývající se „pražským jarem“ (Ostrý, Mlynář), byly poznamenány omezeným zorným polem. Ličily a analyzovaly události výlučně z hlediska zájmů a cílů strany. Proto byly přijaty s rezervou.

Charta 77 — nekomunistická iniciativa

Otevřená spolupráce mezi komunisty a nekomunisty se výrazněji uskutečňuje v ediční činnosti literární. Edice „Petlice“ je dílo po mnoha stránkách úctyhodné. Přes obrovské potíže technické a ediční až po neustálou hrozbu trestního stíhání a tudíž nekonečnou řadu výsledků a domovních prohlídek se dosud podařilo vydat přes sto titulů v nákladech, které si netroufáme odhadnout. Vzhledem k mimořádnosti těchto strojopisů je však jejich čtenářský dosah značný. Díla vysloveně politického charakteru jsou tam výjimkou; přesto bude politický význam edice jednou nepochybně zhodnocen jako nezastupitelný.

Opozice nekomunistů byla mnohem méně energická. Byli tentokrát postiženi nesrovnatelně méně. Ti aktivní to měli už dávno za sebou. Odrážela je i ona specificky „partajnická“ stylizace opozičníků z řad bývalých komunistů, jejich fungující rutina a čínorodost, zahraniční proteckce a zejména — podotýkáme znovou — jejich výlučnost. Nekomunisté stále cítili, že komunistická opozice má v ohni ještě nějaké to své vlastní želičko. Bylo proto na komunistech, aby si našli cestu k těm, kteří byli už kdysi občansky degradováni. Nelze říci, že by se jim to nějak příliš dařilo. A tak po nějaký čas existují paralelní proudy silnější opozice exkomunistů, považujících se i v opozici za avantgardu, a slabší opozice nestraníků, soudě alespoň podle mezinárodního ohlasu. Ten první měl totiž daleko větší publicitu, protože vždycky pracoval s cílem vyvolat právě mezinárodní odezvu. Nekomunisté neměli v zahraničí žádnou oporu a nemohli počítat se solidaritou, jakou projevovala vůči bývalým komunistům západoevropská intelektuální levice. Šlo o lidi vesměs neznámé, po léta izolované, ve všem všudy outsidersy, s výjimkou těch, kteří se těšili literárnímu věhlasu jako dramatik Václav Havel nebo kritik Václav Černý.

Z této téměř bezvýchodné situace „pomohli“ oběma paralelním proudům zprvu málo známí mladí a ze zásady neoficiální umělci, kteří si sami říkali „Underground“ a kteří svou tvorbou i stylem života protestovali proti bezduchému životu socialistických maloměšťáků. Tvrdý postih několika jejich hudebních skupin vyvolal překvapivě silnou vlnu solidarity, která se tentokrát neomezila na žádný z opozičních proudů. Třeba říci, že první iniciativa byla tentokrát na straně nekomunistů. Akce solidarity byly poměrně úspěšné a procesy s „Plastic People“ dopadly jinak, než si režim představoval: veřejné mínění doma i za hranicemi bylo alarmováno a rozsudky byly proto nakonec mírnější než se plánovalo. Vznikla tehdy jakási zcela nová atmosféra, která v posledních měsících roku 1976 poznamenala především Prahu.

Z této atmosféry se spontánně zrodilo hnutí občanské iniciativy — Charta 77. Bývalí komunisté tu opět akceptovali *nekomunistickou iniciativu* a připojili se tentokrát jako — občané. Charta 77 vyjadřuje dosud nejširší měrou zájmy celé společnosti s výjimkou těch, kteří jsou přímo spjatí s mocí. Proto musela propaganda režimu spustit dosud nejhluchnější a také nejnechtutnější pomlouvачnou kampaň, ale „chartistům“ tím jen pomohla, i když je začala pronásledovat a některé již podstatně připravila o silnější existenci. Dnes je Charta 77 nepochybně politickým faktorem, jakkoli se přímým politickým vystoupením brání; nechce totiž být zatím klasickou opozicí, která postuluje mocenskou změnu a přichází s reálnou politickou alternativou. Usiluje o dodržování čs. právního řádu včetně ratifikovaných mezinárodních paktů o lidských právech.

Komunisté jsou zatím integrální částí tohoto hnutí, ale „jen“ jako občané. Nehrají žádnou „vedoucí roli“, neboť něco takového toto hnutí ze své povahy samo vylučuje.

Na vlastní kůži

Srpnové události roku 1968 byly mj. předpokladem, aby byla přervána pupeční šňůra mezi československými a sovětskými komunisty. Jen předpokladem, ničím víc. Žádné myšlenkové výkony, ale ani riskantní nasazení bývalých komunistů v protestních akcích však nedokázalo učinit z tohoto předpokladu skutečnost. Komunisté museli teprve *na vlastní kůži* zakusit, co obnáší občanská a lidská degradace, „výsada“ dosud jen nekomunistů. Museli na vlastní kůži prožít, co je to ta „nedělitelnost svobody“, o níž jejich protivníci často mluvili, museli být doslova donuceni, aby se naučili vážit si solidarity bezejmenných, aby pochopili, jaká jediná šance jim zbývá, mají-li skutečně patřit k angažované části společnosti, hledající cestu.

Několik měsíců předtím, než se rozhodl pro emigraci, byl někdejší nejvyšší stranický funkcionář mezi opozičníky Zdeněk Mlynář přísně střežen ve svém bytě střídajícími se směnami uniformovaných i neuniformovaných policistů, sledovacími auty s vysílačkami, několikanásobným odposlechem a pod. Jeho pohyb byl drasticky omezen, kontakty prakticky vyloučeny, byl doslova vězněm „na svobodě“. Jako politik i jako občan byl eliminován. Protože dlouhé intimní soužití se strážci vede přece jen k jakémusi lidskému kontaktu, dozvěděl se po nějaké době, že tento důmyslný systém domácího věznění není improvizací druhé poloviny sedmdesátých let. Jeden ze strážců mu potvrdil, že „ten samý systém“ byl praktikován už při domácí internaci dnes už zemřelého — kardinála arcibiskupa Berana, prominentního vězně komunistického režimu padesátých let a šedesátých let... A tak dokázala totalitní moc nakonec to, co *nedokázali* její oponenti: postavila je postupně všechny na stejnou úroveň, arcibiskupa i tajemníka ÚV KSČ. A tak naučila tyto oponenty solidaritě, která politické rozdíly mezi nimi neruší, ale zhodnocuje: aby mohly tyto rozdíly sehrát pozitivní roli v hledání společného výhodiska, musí být podloženy prožitkem elementárního souručenství lidí s lidmi, občanů s občany, rovných s rovnými.

Deset let po poslední okupaci skýtá tedy situace v Československu jistou naději, že my, kdysi „vítězové“, bývalí komunisté a vy, kdysi jednou provždy „poražení“ občané druhého řádu najdeme nakonec cestu k lidské a občanské solidaritě a k společnému myšlenkovému základu budoucí národní a státní existence. A odtud i k těm, které zatím režim nechává žít v iluzi, že se jich naše starosti netýkají. Skýtá alespoň jistou naději, že všichni snad přece jen — řečeno s Čapkem — „dorosteme velikosti svého neštěstí“. Jinak by byl „osmašedesátý“, ten rok vznícených nadějí a ledové sprechy okupace, jen další zbytečnou hříčkou krutých a nesmyslných dějin.

Pište nám !

Závěrečná douška

Zaměření předchozích úvah bylo převážně kritické. Kdo soudí, že kritika byla příliš jednostranně a tudíž nespravedlivě zaměřena proti reformním komunistům, ten nechť ukáže, na koho měli jsme ji zaměřit. Snad na Brežněva? Domníváme se, že nešlo o jednostrannost za každou cenu: kriticismu je dosud zapotřebí, aby byly rozptýleny *zbytky demobilizujících iluzí*. Aby totiž nebyla promarněna nějaká ta příští šance, pokud se vůbec vyskytne. Zmínili jsme se ostatně nakonec i o jistých pozitivních vymoženostech osmašedesátého, lze-li tak říci. Tím je zmoudření části těch, kteří se kdysi zasadili o život „pražského jara“. Dosud však nenastal čas, aby zárodky takového zmoudření vzklíčily v úrodné půdě.

Zmoudření minority je totiž neblaze vyváženo celospolečenským úpadkem takového rozsahu, jakého tu v novočeských dějinách ještě nebylo. Jeho příčiny jsou zřejmé. Sověti potřebují zachovat v Československu svou hegemonii stůj co stůj. I kdyby měli vsadit na zcela demoralizované či neschopné jedince, těšící se všeobecnému despektu. Mají-li se pak takoví lidé udržet u moci, musí na všech stupních jejího žebříčku protežovat sobě podobně. Lze si jistě představit, jak bude takový aparát fungovat a jakou vyvolá odezvu. — A cosi takového již skutečně nastalo.

Společnost sama nevykázala přílišnou rezistenci. Zkušenost hořké kapitulace a snad i skrytý pocit spoluviny (samozřejmě odstupňované) vykonaly své. A také ovšem to, že národ byl zklamán, podveden. Není však důvodu ospravedlňovat, neboť z více možných postojů se prosadil ten nejméně pracný: cynismus. „Společnost“ a „národ“ přestávají být synonymy.

Mění se i sama skladba společnosti. Co bylo dříve naznačeno, je po fiasku osmašedesátého naplněno. Ti, kteří by mohli vytvořit morální elitu, jsou umlčeni. Korupce, ovládající nejen tržní, ale jakékoli vztahy včetně rodinných, vede k vzestupu parazitů, jejichž styl imponuje zdánlivě neproblematickou vnějškovou úspěšností. To z jejich řad se rekrutuje nový establishment, neboť mají dost prostředků, aby pomocí úplatků dosáhli kýžených cílů. To jejich příbytky budou udávat tón lidským sídlům a jejich děti budou studovat na školách, to jejich „sociální objednávka“ bude určovat ráz hmotné i duševní produkce těchto i příštích let. To oni vtisknou pečeť době, v níž žijeme.

A co hrstka těch, kteří zůstanou tím vším nedotčeni? Budou mít ke komu promlouvat? Budou s to?

Buď jak buď, příští „obrodný proces“ bude muset být jiný. Jistě: přestavba ekonomiky, reforma politického systému, revize zahraničně politických vztahů, to všechno bude nezbytné, ale nebude to stačit. I v tomto smyslu se lze poučit z osmašedesátého a nepustit ze zřetele, co bylo tehdy opomenuto. Příští „obrodný proces“ musí především zahrnout obnovu obecné mravnosti. Zdá se dokonce, že ji předpokládá.